

ISSN 3154-8326

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Науково-практичний коментар

Правова аналітика

Критичний аналіз

Інтерв'ю в номер

Правова освіта

Судова практика

ЮРІНКОВІ ПРЕС

2/2026

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

№ 2 / 2026

*Цей номер присвячується пам'яті
Василя Попелюшка*

Рік заснування **2018**

Видається чотири рази на рік

Передплатний індекс **76351, 76612**

Свідоцтво про державну реєстрацію № **23516-13356 Р Серія КВ**

Співзасновники:

Національна академія правових наук України

Товариство з обмеженою відповідальністю «Юрінком Інтер»

Видавець:

ТОВ «Юрінком Прес»

© ТОВ «Юрінком Прес», 2026

© Національна академія правових наук України, 2026

ЗМІСТ

Науково-практичний коментар

Попелюшко В. О.
Науково-практичний коментар до окремих статей КПК України 3

Правова аналітика

Олександр Костенко
Про злочинну колаборацію і злочинну задачу в полон (проблема
тлумачення «добровільності» в кримінальному правознавстві) 32

Критичний аналіз

Петро Пацурківський.
Доктрина заборони суперечливої поведінки у практиці Верховного Суду 35

Інтерв'ю в номер

Галина Чижик,
Незалежність судді має стати цінністю, а не прикриттям
суддівської сваволі 41

Правова освіта

Микола Погорецький.
Правників багато — якісної юридичної освіти замало: як Україні
перейти на європейські стандарти правничої освіти? 47

Судова практика

6.1 Конституційне судочинство 72
6.2. Кримінальне судочинство 73
6.3. Цивільне судочинство 75

Попелюшко В. О.

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ОКРЕМИХ СТАТЕЙ КПК УКРАЇНИ

Глава VIII

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Стаття 532. НАБРАННЯ СУДОВИМ РІШЕННЯМ ЗАКОННОЇ СИЛИ

1. Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено цим Кодексом, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано.

2. У разі подання апеляційної скарги судове рішення, якщо його не скасовано, набирає законної

сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції.

3. Якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, вважається, що вирок чи ухвала суду, ухвала слідчого судді не набрала законної сили.

4. Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій набирають законної сили з моменту їх проголошення.

(Частина четверта статті 532 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017)

5. Ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення.

1. Виконання судового рішення, а саме, виконання ухвали слідчого

судді, вироку (ухвали, постанови) суду – завершальна кримінальна процесуальна стадія судового провадження. Виконати судові рішення означає точно та вчасно реалізувати приписи, які це судові рішення містить. Звернення та втілення в життя судового рішення слугує щонайменше справі захисту прав громадян, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, забезпечує потерпілим відшкодування завданої кримінальними правопорушенням шкоди. Тяганина ж із зверненням та приведенням судових рішень до виконання, відступ від закону в процесі виконання можуть звести нанівець, зробити марною велику й важку роботу слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, захисника та інших учасників кримінального провадження, здійснену ними під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Зміст кримінальної процесуальної стадії виконання судових рішень становлять: 1) звернення слідчим суддею, судом судових рішень до виконання; 2) приведення у визначених законом випадках постановлених слідчим суддею, ухвалених судом рішень до виконання та їх виконання; 3) розгляд судом низки питань під час виконання вироку; 3) розгляд судом передбачених у законі питань після виконання вироку; 4) контроль суду за виконанням судового рішення відповідно до вимоги ч. 2 ст. 129-1 Конституції України.

Отже, необхідно розрізняти звернення слідчим суддею, судом судового рішення до виконання, приведення його до виконання, власне виконання та контроль за виконанням судового рішення.

Звернення судового рішення до виконання здійснюється шляхом

процесуальних дій слідчого судді, суду і є їх виключною компетенцією. Приведення ж судового рішення до виконання та виконання в якійсь його частині слідчий суддя, суд здійснюють лише в окремих, передбачених законом випадках. Наприклад, слідчий суддя на підставі постановленої ним ухвали зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких вона тримається не надасть судові рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи (чч. 1, 3 ст. 206 КПК); якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі виправдання тощо (ст. 377 КПК). У решті випадків приведення судового рішення до виконання у визначеному законом порядку здійснюють інші уповноважені на це службові особи, органи і установи, наприклад, відповідні службові особи органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України, значна частина діяльності яких лежить поза межами кримінального провадження.

2. Момент набрання судовим рішенням слідчого судді та суду першої інстанції законної сили залежить від того, підлягає чи не підлягає це рішення оскарженню, а якщо підлягає, – від реалізації учасниками кримінального провадження права на подання скарги.

Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді згідно з приписами ч. 1 ст. 532 КПК, якщо інше не передбачено КПК, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого КПК, якщо її не було подано. Отже, тут слід керуватися положеннями ч. 2

ст. 395 КПК щодо строків апеляційного оскарження кожного окремого судового рішення, статей гл. 7 КПК щодо поняття, обчислення та додержання процесуальних строків, ст. 309 КПК щодо оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування, а в необхідних випадках звірятися з відповідними рішеннями Конституційного Суду та Верховного Суду.

Наприклад, стосовно ухвали слідчого судді, суду про здійснення приводу особи в законі немає вказівок ані про її негайне виконання, ані про те, що вона не підлягає оскарженню (ст. ст. 142, 143 КПК), а стосовно ухвали слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про дозвіл на затримання ч. 5 ст. 190 КПК містить положення (визнані такими, що відповідають Конституції України (є конституційними) згідно з рішенням Конституційного Суду від 17.03. 2020 р. № 5- р4/2020 (zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text), які прямо вказують, що така ухвала оскарженню не підлягає. Отже, наведені ухвали набирають законної сили в момент їх оголошення. Для наведених і аналогічних їм випадків закон і формулює загальне правило, – ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення (ч. 5 ст. 532 КПК). При цьому датою оголошення судового рішення, в тому числі й ухвали слідчого судді, судова практика на підставі ч. 1 ст. 376 КПК пов'язує з датою проголошення судового рішення після виходу суду з нарадчої кімнати (постанова ККС ВС у справі від 02.07. 2020 р. № 462/8437/14-к (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/90254213>)).

З моменту їх проголошення згідно із законом набирають законної сили

й судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанції (ч. 4 ст. 532 КПК).

Набрання судовим рішенням законної сили є обов'язковою умовою його виконання та підставою реалізації всіх сформульованих у ньому положень.

До набрання вироком суду законної сили він виконується негайно в частині звільнення підсудного з-під варти в разі: а) виправдання; б) звільнення від відбування покарання; в) засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; г) ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання (ч. 1 ст. 377 КПК).

3–5. Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, що може бути оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення встановленого законом строку подання апеляційної скарги, якщо її не було подано (ч. 1 ст. 532 КПК). Наприклад, вирок або ухвала суду першої інстанції про застосування чи відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру набирає законної сили через тридцять днів з дня їх проголошення, якщо протягом цього часу на них не було подано апеляційної скарги (п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК).

Оскільки строк подання апеляційної скарги обчислюється днями, у разі, якщо апеляційну скаргу в установленний законом строк не було подано, вказані судові рішення набирають законної сили о двадцять четвертій годині останнього дня строку її подання (ч. 3 ст. 115 КПК).

Якщо особа, яка подала апеляційну скаргу, до закінчення апеляційного розгляду відмовилась від неї (чч. 1, 2 ст. 403 КПК), судові рішення набирає законної сили з моменту постановлення апеляційним судом ухвали про

закриття на цій підставі апеляційного провадження.

Якщо судові рішення набрало законної сили у зв'язку з закінченням строку на подання апеляції, але цей строк згодом буде поновлено (ст. 117 КПК), вважається, що судові рішення не набрало законної сили (ч. 3 ст. 532 КПК) і на нього в установленому законом порядку можна подати апеляційну скаргу.

Судове рішення набирає законної сили повністю, а не частинами. Тому у випадках, коли вирок або ухвала суду в груповій справі, якими суд вирішив обвинувачення по суті, оскаржені тільки стосовно деяких підсудних, вони набирають законної сили після проголошення апеляційним (касаційним) судом постановленої ним ухвали одночасно стосовно всіх підсудних у цій справі.

Оскарження такого вироку або ухвали тільки в окремій частині також не спричиняє їх вступу в законну силу в окремих частинах.

У разі скасування судом апеляційної або касаційної інстанції вирок або ухвали з призначенням нового розгляду в суді першої, апеляційної інстанції (п. 6 ч. 1 ст. 407, п. 2 ч. 1 ст. 436 КПК) вони не набирають законної сили.

Стаття 533. НАСЛІДКИ НАБРАННЯ ЗАКОННОЇ СИЛИ СУДОВИМ РІШЕННЯМ

1. Вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України.

1. Вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, набувають ознак (властивостей) обов'язковості, а також виключності та преюдиціальності.

Обов'язковість судових рішень означає, що вони є обов'язковими для всіх суб'єктів, названих у коментованій статті та підлягають обов'язковому виконанню на всій території України як і закон.

Набрання судовим рішенням законної сили зобов'язує суд звернути його до виконання, а уповноважених на те осіб, органів і установ зобов'язує виконати його в належні строки та в повному обсязі приписів, зазначених у ньому. Так, згідно з положеннями ст. 4 КВК підставою для виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування.

Обов'язковість судового рішення забезпечується державою. За ухилення засудженого від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, умисне невиконання угоди про примирення або визнання винуватості, ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі, втечу з місця позбавлення волі, втечу зі спеціалізованого лікувального закладу настає кримінальна відповідальність (ст. ст. 389, 389-1, 390, 393, 394 КК). Закон також встановлює кримінальну відповідальність, у тому числі й службових осіб, за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали постанови суду, що набрали законної сили, або за перешкоджання їх виконанню (ст. 382 КК).

Обов'язковість судових рішень не означає, що всі мають поділяти думку суду, відображену в судовому акті. Більше того, заінтересовані особи вправі вжити передбачених законом

заходів для зміни чи скасування судових рішень.

Ознака (властивість) виключності судового рішення полягає в тому, що в разі з'ясування на будь-якій стадії кримінального провадження факту існування вироку в тому самому обвинуваченні, що набрав законної сили, або постановленої ухвали суду про закриття кримінального провадження в тому самому обвинуваченні є кримінальною процесуальною (нейтральною стосовно підозри чи обвинувачення) підставою для його безумовного закриття (п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК), оскільки підпадає під дію принципу, сформульованого в ч. 1 ст. 61 Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення».

Ознака (властивість) преюдиціальності судового рішення означає, що, наприклад: а) вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, які набрали законної сили, є обов'язковим для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалено вирок, ухвала або постанова суду в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (ч. 6 ст. 82 ЦПК); б) обвинувальний вирок суду в кримінальному провадженні, що набрав законної сили, є обов'язковим для господарського суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалено вирок, в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (ч. 6 ст. 75 ГПК); в) вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття

кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, які набрали законної сили, є обов'язковими для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (ч. 6 ст. 78 КАС).

Виконання вироків іноземних держав на території України здійснюється на підставах і в порядку, передбачених нормами гл. 46 КПК.

Стаття 534. ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1. У разі необхідності способ, строки і порядок виконання можуть бути визначені у самому судовому рішенні.

2. Судове рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, підлягає безумовному виконанню.

3. Виправдувальний вирок або судове рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варті, виконуються в цій частині негайно після їх проголошення в залі судового засідання.

4. У разі поновлення судом апеляційної інстанції строку апеляційного оскарження одночасно вирішується питання про зупинення виконання вироку або ухвали. Виконання вироку або ухвали може бути зупинене також в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

5. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень

у кримінальному провадженні, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

1. Усі без винятку судові рішення виконуються відповідними органами, установами, юридичними та фізичними особами в порядку, способи і строки, передбачені КПК та іншими законами України, а також іншими нормативними актами, а в деяких випадках і згідно з правилами, встановленими міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Наприклад, виконання ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту згідно з ч. 3 ст. 181 КПК покладається на орган Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого, який здійснює його через своїх працівників у порядку й способи, регламентовані чч. 4 та 5 цієї статті. Або Закон України «Про пробацію» одними із завдань пробації визначає виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення (ст. 6), а порядок і умови виконання цих завдань установлені КВК та відповідними відомчими нормативно-правовими актами.

Проте закон надає можливість слідчому судді, суду в разі необхідності визначити спосіб, строки й порядок виконання прийнятого ним рішення в самому судовому рішенні. Так, при вирішенні цивільного позову в кримінальному провадженні та його частковому чи повному задоволенні суд вправі встановити спосіб виконання вироку в частині відшкодування (компенсації)

завданої цивільному позивачу діянням підсудного шкоди, – у грошовому виразі, натурі тощо (ст. 129 КПК); постановленні ухвали про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу слідчий суддя, суд вказує дату втрати законної сили ухвалою (а отже й строк виконання) – п. 6 ч. 1 ст. 190 КПК; обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, слідчий суддя, суд може покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язок спілкування з тією чи іншою особою лише у визначений спосіб (п. 4 ч. 5 ст. 194 КПК) тощо.

2. Безумовне виконання судового рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно через вказівку про це в законі, приміром, постанову (ухвалу) про доручення призначити адвоката (ч. 3 ст. 49 КПК) означає, що наведені судові рішення повинні звертатися до виконання і виконуватися без будь-яких обмежень та застережень і в повному обсязі.

3. При ухваленні за результатами судового розгляду виправдувального вироку, після його проголошення, якщо підсудний утримується під вартою, він звільняється з-під варті невідкладно. Розпорядження про це дає головуючий. Воно є для конвою обов'язкове.

Так само невідкладно звільняється з-під варті підсудний при ухваленні судом обвинувального вироку, яким він: 1) звільняється від відбування покарання; 2) засуджений до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 3) засуджений без призначення покарання.

Підсудний (*обвинувачений*) негайно в залі судового засідання звільняється з-під варті також у разі, коли

при засудженні його до обмеження волі суд, з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, звільняє його з-під варти та, у виняткових випадках, коли суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, при засудженні підсудного (*обвинуваченого*) до арешту чи позбавлення волі змінює йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою (ст. 377 КПК).

Підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, звільняється з-під варти в залі судового засідання при постановленні судом ухвали про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених ст. 284 КПК, а також у разі звільнення від кримінальної відповідальності в порядку ст. 288 КПК.

Підозрюваний, обвинувачений, якого затримано з метою приводу для розгляду клопотання про обрання до нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 190 КПК); якого затримано в порядку ст. ст. 207, 208 КПК; до якого попередньо застосовано як запобіжний захід тримання під вартою до моменту розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою (ст. 199 КПК); незаконно затримана чи утримувана під вартою особа (ст. 202 КПК) звільняється з-під варти в залі судового засідання після проголошення слідчим суддею ухвали: 1) про відмову в застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 196 КПК);

2) відмову в продовженні строку тримання під вартою (ст. 199 КПК); 3) застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою (ст. 196 КПК); 4) зміну тримання під вартою на більш м'який запобіжний захід (ст. 200 КПК); 5) звільнення з-під варти особи, позбавленої свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, а також не звільненої з-під варти особи, яка внесла в установленому законом порядку заставу (ст. 206 КПК).

4. У разі подання особою апеляційної скарги після закінчення строку апеляційного оскарження і, одночасно, клопотання про поновлення пропущеного строку з поважних причин, суддя-доповідач¹, визнавши причини пропуску строку поважними і поновивши його, ухвалою про відкриття апеляційного провадження зобов'язаний одночасно вирішити й питання про зупинення виконання оскарженого судового рішення (ст. ст. 117, 398, п. 4 ч. 3 ст. 399 КПК).

Приписи ч. 3 ст. 466 КПК надають суду право своєю ухвалою зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, до закінчення перегляду.

Слід брати до уваги, що подання апеляційної скарги на ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у виді тримання під вартою, а також продовження строку тримання під вартою, постановлену під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по

¹ Питання про поновлення строку, згідно ч. 3 ст. 399 КПК, вирішується судом, а не суддею-доповідачем. Крім того, бажано уточнити, де передбачено повноваження суду саме апеляційної інстанції зупинити виконання оскарженого судового рішення.

суті, зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, крім випадків, установлених КПК (ч. 2 ст. 400 КПК).

Щодо процесуальних питань, пов'язаних із виконанням вироку, та порядку їх вирішення див. коментар до ст. ст. 535, 536, 537, 538, 539, 540 КПК.

5. Вирішення питань, пов'язаних з виконанням судових рішень закон покладає, за загальним правилом, на суддю суду першої інстанції одноособово. Порядок їх вирішення має власне законодавче врегулювання (ст. ст. 202, 206, 603, 607 КПК тощо) хоча й не всіх, що виникають чи можуть виникнути під час виконання судових рішень. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 17.06.2020 р. № 598/1781/17, наприклад, зазначила: якщо судом було проігноровано клопотання потерпілого про стягнення витрат на правову допомогу з обвинуваченого, слід повторно звертатися із клопотанням до цього ж суду першої інстанції в порядку, передбаченому ч. 5 ст. 534 КПК (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/89977787>).

Стаття 535. ЗВЕРНЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ДО ВИКОНАННЯ

1. Судове рішення, що набрало законної сили, якщо інше не передбачено цим Кодексом, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції.

(Частина перша статті 535 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017)

2. Суд разом із своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судові рішення.

Підставою для виконання суб'єктом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань судового рішення, що набрало законної сили, є його примірник в електронній формі, надісланий суб'єкту державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, затверджене Міністерством юстиції України спільно з Державною судовою адміністрацією України.

(Частина другу статті 535 доповнено абзацом другим згідно із Законом № 835-VIII від 26.11.2015)

У разі, якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами державного казначейства, таке виконання здійснюється за процедурою безспірного списання.

(Частина другу статті 535 доповнено абзацом третім згідно із Законом № 198-IX від 17.10.2019)

3. У разі якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, приватним виконавцем, суд видає виконавчий лист, який звертається до виконання в порядку, передбаченому законом про виконавче провадження.

(Частина третя статті 535 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1404-VIII від 02.06.2016)

4. Органи, особи, які виконують судові рішення, повідомляють суд, який постановив судові рішення, про його виконання.

(Частина четверта статті 535 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1404-VIII від 02.06.2016)

5. До набрання обвинувальним вироком законної сили обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не може бути переведений у місце позбавлення волі в іншу місцевість.

1. Звернення судового рішення до виконання – процесуальна дія, виражена в наданні слідчим суддею, судом визначеному законом чи судовим рішенням органу, установі, юридичній чи фізичній особі розпорядження виконати судові рішення, що набрало законної сили.

Звернення судового рішення до виконання полягає, якщо інше не передбачено КПК, у надсиланні слідчим суддею, головою суду, суддею суду, що його постановив (ухвалив) протягом трьох діб з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження із суду апеляційної чи касаційної інстанції відповідному органу, установі, юридичній чи фізичній особі (наприклад, батькам, опікунам, піклувальникам про передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під їх нагляд як запобіжний захід) письмового розпорядження про виконання судового рішення. Письмове розпорядження про виконання обвинувального вироку суду залежно від виду кримінального покарання надсилається відповідному органу чи установі

виконання покарання, зазначеним у нормах гл. 3 КВК.

2. До розпорядження про виконання судового рішення обов'язково додається його копія, в тому числі копії рішень вищих судів у разі, якщо судові рішення переглядалося судами цих інстанцій.

Розпорядження про виконання судового рішення повинно бути підписане слідчим суддею, головою суду чи суддею суду і секретарем суду та скріплене печаткою суду. У ньому вказується: орган, установа, особа, на який (яку) покладається обов'язок виконання судового рішення, найменування суду (слідчого судді, суду), який постановив (ухвалив) це рішення, час та місце його постановлення (ухвалення), прізвище, ім'я і по батькові особи, щодо якої постановлено (ухвалено) рішення, дату набрання судовим рішенням законної сили, вимоги про приведення судового рішення до виконання і повідомлення суду (слідчому судді, суду), який постановив (ухвалив) рішення, та час його виконання.

Специфічною підставою виконання судового рішення суб'єктом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань як одним з проявів електронного суду є надісланий судом примірник судового рішення, що набрало законної сили, в електронній його формі, затвердженій Міністерством юстиції України спільно з Державною судовою адміністрацією України.

У разі, якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами державного казначейства, воно здійснюється за процедурою безспірного списання, тобто позачергово.

У кримінальних провадженнях щодо групи осіб кількість розпоряджень про виконання судового рішення має

відповідати чисельності осіб, яких воно стосується.

3. Припис ч. 3 коментованої статті «у разі якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, приватним виконавцем, суд видає виконавчий лист, який звертає до виконання в порядку, передбаченому законом про виконавче провадження» стосується випадків виконання обвинувального вироку в частині конфіскації майна, штрафу, відшкодування (компенсації) шкоди, стягненої за цивільним позовом у кримінальному провадженні, та інших майнових і грошових стягнень, які згідно із Законом України «Про виконавче провадження» здійснюються державними та приватними виконавцями.

4. Положення ч. 4 коментованої статті про повідомлення органами та особами, що виконують судові рішення суду (а також слідчому судді), який це рішення постановив (ухвалив), про його виконання, є категоричною вимогою закону. Аналогічні норми містять і галузеві нормативні акти, що регламентують підстави та порядок виконання судових рішень. Так, згідно з ч. 4 ст. 29 КВК орган або посадова особа протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив (ухвалив) вирок про його виконання. Незалежно від цього, контроль за виконанням зверненого до виконання судового рішення є конституційним обов'язком суду.

5. Під іншою місцевістю, в яку не може бути переведений підсудний (обвинувачений) до якого застосовано заповідний захід у вигляді тримання під вартою, до набрання обвинувальним вироком законної сили, слід розуміти місцевість, органи та установи виконання вироку якої не розташовані на

території, яка є територією апеляційної судової юрисдикції щодо суду ухвалення обвинувального вироку.

Стаття 536. ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ВИРОКУ

1. Виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі може бути відстрочено у разі:

1) тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, – до його видужання;

2) вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини – на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за кримінальний проступок або злочин, що не є особливо тяжким;

(Пункт 2 частини першої статті 536 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 720-IX від 17.06.2020)

3) якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) – на строк, встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили.

2. Відстрочка виконання вироку не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (крім випадків, передбачених пунктом 2 частини першої цієї статті) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання.

1. Норми коментованої статті встановлюють винятки із загального

правила про те, що вирок підлягає негайному виконанню з моменту набрання ним законної сили, і зводяться до відкладення у випадках, передбачених законом, початку виконання вироку на певний строк.

Відстрочка виконання вироку можлива лише після набрання ним законної сили, бо суд апеляційної чи касаційної інстанції може скасувати або змінити його.

Закон допускає відстрочку виконання вироку, яким засудженому призначено покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі.

Клопотання до суду про відстрочку виконання вироку може заявити засуджений, його захисник, законний представник, а прокурор, орган або установа виконання покарань, – внести подання.

Рішення про відстрочку виконання вироку може прийняти лише суд, який ухвалив вирок (п. 4 ч. 2 ст. 539 КПК).

Питання про відстрочку виконання вироку розглядається судом у порядку, передбаченому для вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку (ст. 539 КПК).

Розглядаючи питання про відстрочку виконання вироку, суд має з'ясувати, чи допускає закон таке рішення щодо цього виду покарання та чи є для цього передбачені законом підстави, а в ухвалі навести мотиви його прийняття та положення закону, якими керувався суд.

При вирішенні питання про відстрочку виконання вироку засудженому у зв'язку з тяжкою хворобою суд має встановити не лише факт хвороби, а й те, що вона перешкоджає відбуван-

ню покарання. На підтвердження цього, за аналогією з положеннями ч. 5 ст. 154 КВК про звільнення від покарання внаслідок тяжкої хвороби, має бути наданий висновок лікарської комісії.

При тяжкій хворобі засудженого відстрочка виконання вироку надається до його одужання. Тому засудженому в усній чи письмовій формі роз'яснюється його обов'язок повідомити про своє одужання. У разі необхідності суд може періодично перевіряти (контролювати) перебіг одужання засудженого через лікувальну установу. Після його одужання вирок підлягає негайному виконанню.

Закон передбачає можливість відстрочки виконання вироку у зв'язку з вагітністю засудженої або наявністю в неї малолітньої дитини. Це правило зумовлене турботою як про здоров'я жінки й дитини, яка має народитися, так і жінки та малолітньої дитини. Тому виконання вироку можна відстрочити в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами та до досягнення дитиною трьох років, але якщо особу було засуджено за кримінальний проступок або злочин, що не є особливо тяжким.

Відстрочка виконання вироку може застосовуватися, за аналогією з положеннями ч. 2 ст. 83 КК та ч. 10 ст. 154 КВК про звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, тільки до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

У разі смерті дитини або після досягнення дитиною віку, до досягнення

якого надавалася відстрочка, вирок звертається до негайного виконання.

Пункт 3 ч. 1 ст. 536 КПК містить перелік обставин, за наявності яких негайне виконання покарання може потягти за собою особливо тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї. Цей перелік не є вичерпним. Суд може визнати як підставу для відстрочки виконання вироку й інші обставини. Наприклад, у разі засудження до позбавлення волі батьків, що мають малолітніх дітей, які залишаються без догляду, можлива відстрочка виконання вироку стосовно одного з них.

Відстрочка виконання вироку – право, а не обов'язок суду. Вирішуючи це питання, суд, окрім обставин-підстав застосування відстрочки виконання вироку, зважає також на тяжкість вчиненого злочину, особу засудженого та інші обставини, що мають істотне значення для вирішення цього питання.

2. Закон не допускає відстрочки виконання вироку щодо осіб, засуджених за тяжкі злочини (крім наведених вище випадків, передбачених п. 2 ч. 1 коментованої статті), та щодо осіб, засуджених за особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання.

Стаття 537. ПИТАННЯ, ЯКІ ВИРІШУЮТЬСЯ СУДОМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ВИРОКІВ

1. Під час виконання вироків суд, визначений частиною другою статті 539 цього Кодексу, має право вирішувати такі питання:

- 1) про відстрочку виконання вироку;
- 2) про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- 3) про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким;

4) про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

5) про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років;

6) про звільнення від покарання за хворобою;

7) про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення;

8) про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком;

9) про звільнення від призначеного покарання з випробування після закінчення іспитового строку;

10) про заміну покарання відповідно до частини п'ятої статті 53, частини третьої статті 57, частини першої статті 58, частини першої статті 62 Кримінального кодексу України;

11) про застосування покарання за наявності кількох вироків;

12) про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді;

13) про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених частинами

2 і 3 статті 74 Кримінального кодексу України;

13-1) про оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань;

(Частину першу статті 537 доповнено пунктом 13-1 згідно із Законом № 1491-VIII від 07.09.2016)

13-2) про застосування засобу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери):

(Частину першу статті 537 доповнено пунктом 13-2 згідно із Законом № 1491-VIII від 07.09.2016)

13-3) про зміну обов'язків, покладених на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням;

(Частину першу статті 537 доповнено пунктом 13-3 згідно із Законом № 1491-VIII від 07.09.2016)

14) інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку.

2. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи попереднього ув'язнення здійснюється в порядку, встановленому для пункту 13-1 частини першої цієї статті.

(Статтю 537 доповнено частиною другою згідно із Законом № 1491-VIII від 07.09.2016)

1. До компетенції суду під час виконання вироків належить вирішення широкого кола питань.

1). Про відстрочку виконання вироку див. коментар до ст. 536 КПК.

2). Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання має надзвичайно важливе значення для виправлення засуджених та запобігання

вчиненню нових злочинів, тобто для досягнення мети, передбаченої ст. 50 КК.

Коло осіб, до яких може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, визначене ч. 1 ст. 81 КК: до осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі. При цьому особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

Підставою умовно-дострокового звільнення від покарання закон передбачає доведеність засудженим сумлінною поведінкою і ставленням до праці свого виправлення (ч. 2 ст. 81 КК), а його умовами – фактичне відбуття засудженим того чи іншого строку покарання залежно від характеру кримінального правопорушення, за вчинення якого його засуджено, виду і тяжкості призначеного покарання тощо (ч. 3 ст. 81 КК). А до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за кримінальне правопорушення, вчинене у віці до вісімнадцяти років, за цієї самої підстави та подібних умов умовно-дострокове звільнення від покарання може бути застосовано незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (чч. 1–3 ст. 107 КК).

Клопотання про вирішення питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, і відповідно до ч. 3 ст. 154 КВК органом або установою виконання покарань.

3). Заміна невідбутої частини

покарання більш м'яким може бути застосована судом щодо осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі (ч. 1 ст. 82 КК) лише після фактичного відбуття засудженим строку призначеного судом покарання, передбаченого ч. 4 ст. 82 КК, а головною умовою прийняття такого рішення є доведеність того, що засуджений став на шлях виправлення. При цьому більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК для цього виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком (ч. 1, 3 ст. 82 КК).

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 82 КК), а також може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК (ч. 5 ст. 82 КК).

До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується (ч. 4 ст. 107 КК).

Клопотання про вирішення питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, і відповідно до ч. 3 ст. 154 КВК органом або установою виконання покарань.

До осіб, яким покарання замінено більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК (ч. 5 ст. 82 КК).

4). Звільнення від відбування покарання засуджених до обмеження волі

або позбавлення волі жінок, які завагітніли або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, судом можливе лише в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено з роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і досягнення дитиною трирічного віку при умові, що засуджена має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або засуджена має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини (чч. 1 і 2 ст. 83 КК).

Подання про вирішення питання про звільнення від відбування покарання вказаних вище жінок подається адміністрацією установи відбування покарань і спостережною комісією (ч. 10 ст. 154 КВК) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджена відбуває покарання.

Нагляд за звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання (ч. 3 ст. 83 КК).

Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті місцевий суд, в межах територіальної підсудності якого проживає засуджена, за поданням уповноваженого органу з питань пробації (ч. 10 ст. 154 КВК) залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання (ч. 4 ст. 83 КК).

5). Якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджена, може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком (ч. 5 ст. 83 КК).

6). Згідно із кримінальним законом (ст. 84 КК) від покарання за хворобою судом: а) звільняється особа, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними; б) може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення (ухвалення) вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання; в) звільняються від покарання військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я, та згідно з кримінально-виконавчим законом; г) достроково звільняється від відбування покарання особа, засуджена до громадських робіт або обмеження волі, визнана особою з інвалідністю першої чи другої групи, та засуджена до громадських робіт і яка досягла пенсійного віку (ч. 3 ст. 37 і ч. 6 ст. 154 КВК); ґ) достроково звільняється від відбування покарання у

виді громадських і виправних робіт жінка, яка стала вагітною (ч. 3 ст. 37 і ч. 6 ст. 42 КВК).

Звільнення від покарання у зв'язку з психічною хворобою є обов'язковим. По суті ж це звільнення від подальшого відбування покарання або заміна судом покарання застосуванням до особи, яка стала неосудною, на підставі ст. 94 КК примусових заходів медичного характеру залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння та з огляду на ступінь небезпечності хворого для себе й інших осіб. Тому в ухвалі суду мають бути зазначені мотиви прийнятого рішення, вид примусового заходу, а якщо це госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги, то й вид такого закладу за характером нагляду.

З поданням про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, звертається начальник органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилається висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого (ч. 4 ст. 154 КВК).

У разі одужання звільненої від покарання за психічною хворобою особи вона направляється для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 49 та 80 КК, тобто строки давності притягнення до кримінальної відповідальності та строки давності виконання обвинувального вироку, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до особи застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами,

передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 4 ст. 84 КК).

Звільнення від покарання за іншою тяжкою хворобою є факультативним. Суд може звільнити особу від подальшого відбування покарання на цій підставі, зважаючи на тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи (ч. 2 ст. 84 КК).

Подання до суду про звільнення від покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби подається начальником органу або установи виконання покарань. Одночасно з поданням до суду надсилаються висновок лікарської комісії та особова справа засудженого. У поданні вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання (ч. 5 ст. 154 КВК).

У разі одужання особи, звільненої від відбування покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби, вона повинна бути направлена для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК) чи строки давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК), або відсутні інші підстави для звільнення від покарання (ч. 4 ст. 84 КК).

Кримінально-виконавчий закон окремо передбачає звільнення від відбування покарання у виді обмеження волі осіб, які після постановлення (ухвалення) вироку визнані особами з інвалідністю першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, або захворіли на тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання, а також жінок, які завагітніли. Подання про

звільнення цих осіб від відбування покарання подають до суду, відповідно, уповноважений орган з питань пробації чи адміністрація виправного центру (ч. 9 ст. 59 КВК).

Звільнення від покарання у виді службового обмеження, арешту чи тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я є обов'язковим (ч. 3 ст. 84 КК).

Подання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, про звільнення від покарання військовослужбовців, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні вносить командир дисциплінарного батальйону, які відбувають покарання у виді службових обмежень, – командир військової частини, які відбувають покарання у вигляді арешту, – начальник органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України і начальник гарнізону. Разом з поданням до суду подається висновок військово-лікарської комісії (ст. 85, ч. 5 ст. 47, ч. 10 ст. 55 КВК).

Якщо особа, засуджена до громадських робіт чи обмеження волі визнає інвалідом першої чи другої групи, або досягла пенсійного віку, то орган чи установа виконання покарань, а щодо засуджених до громадських робіт – й уповноважений орган з питань пробації, вносять до суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, подання про її дострокове звільнення. Щодо засуджених інвалідів разом з поданням до суду надається також висновок медико-соціальної експертної та спеціальної лікарської комісії (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 154 КВК).

Якщо жінка, засуджена до покарання у виді громадських чи виправних робіт завагітніла після засудження, уповноважений орган з питань пробації звертається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджена відбуває покарання, з поданням про звільнення її від подальшого відбування покарання (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42 КВК).

7). У п. 7 ч. 1 коментованої статті йдеться про застосування судом під час виконання вироку примусового лікування та його припинення до осіб, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та не пройшли повного курсу лікування (ст. 96 КК, ч. 1 ст. 21 КВК). Це особливо небезпечні (карантинні) хвороби, які характеризуються високою заразливістю та летальністю: чума, холера, жовта гарячка, натуральна віспа, сибірка, епідемічний висипний тиф тощо. Їх перелік затверджується наказом Міністерства охорони здоров'я України.

Якщо під час відбування засудженим покарання буде встановлено, що він має хворобу, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб, і відмовляється від лікування, орган або установа виконання покарань (адміністрація колонії) вносить до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, подання разом з висновком спеціальної лікарської комісії про застосування до такої особи відповідного примусового лікування (ст. ст. 21, 117 КВК).

Щодо осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі, примусове лікування застосовується за місцем відбування покарання, а щодо осіб, які відбувають інші види покарань, примусове

лікування застосовується у спеціальних лікувальних закладах (ч. 2 ст. 96 КК).

У разі одужання особи подання лікувальної установи або закладу про припинення примусового лікування разом з висновком спеціальної лікарської комісії подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, у якому засуджений перебуває на лікуванні.

8). Підставами направлення звільненого від відбування покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком суду, є: а) невиконання засудженим протягом іспитового строку покладених на нього КВК, Законом України «Про пробацію», а також судом обов'язків, або б) систематичне вчинення правопорушень (трьох і більше), що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення (ч. 2 ст. 78 КК, чч. 1 і 3 ст. 166 КВК).

Невиконанням обов'язків вважається таке, коли засуджений не виконав хоча б одного з обов'язків, визначених законом та покладених на нього судом, за відсутності об'єктивних обставин, що фактично позбавляють засудженого можливості їх виконання і документально підтверджені (ч. 4 ст. 166 КВК).

Подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання вноситься до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання засудженого, а стосовно військовослужбовців – командирами військових частин після

застосування уповноваженим органом з питань пробації (командиром військової частини) до засудженого письмового попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направленням для відбування призначеного покарання (ч. 1 ст. 163, ч. 2 ст. 166 КВК).

Підставами направлення для відбування покарання, призначеного вироком, звільнених від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років є, відповідно, випадки, коли до закінчення іспитового строку: а) жінка відмовиться від дитини; б) передасть її в дитячий будинок; в) зникне з місця проживання; г) ухилитиметься від виховання дитини, догляду за нею; ґ) не виконуватиме покладених на неї судом обов'язків; д) систематично вчинюватиме правопорушення (три і більше), що тягтимуть за собою адміністративні стягнення і свідчатимуть про її небажання стати на шлях виправлення (ч. 5 ст. 79 КК).

Подання про вирішення цього питання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджена, вносить контролюючий орган, яким тут є уповноважений орган з питань пробації за місцем проживання засудженої (ч. 5 ст. 79 КК, ч. 1 ст. 163 КВК).

9). Відповідно до ч. 1 ст. 78 КК (ч. 2 ст. 165 КВК) після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, звільняється судом від призначеного йому покарання. Так само звільняються судом від призначеного їм покарання вагітні жінки та жінки, які мають дітей віком до семи років (ч. 4 ст. 79 КК). Також звільняється судом від відбування призначеного

покарання після закінчення іспитового строку засуджений до покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або визнання вини, якщо сторонами узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо він протягом іспитового строку не вчинив нового кримінального правопорушення і виконав покладені на нього обов'язки (ч. 3 ст. 75 КК).

У всіх наведених випадках вирішення цього питання судом, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, здійснюється за поданням уповноваженого органу з питань пробації (ч. 2 ст. 165 КВК), а щодо військовослужбовців – за поданням командира військової частини (ст. 47 КВК).

10). Відповідно до цього пункту статті¹: а) підставою заміни судом штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподаткований мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років, є несплата штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян та відсутність підстав для розстрочки його виплати (абз. 1 ч. 5 ст. 53 КК).

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподаткованих мінімумів громадян, призначеного

¹ Слід уточнити, якого цього пункту

як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює неоплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі з розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподаткованих мінімумів доходів громадян у таких межах: 1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину; 2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину; 3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину. Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше вказаних меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину вказаної тут тяжкості (абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК).

Заміна несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт, позбавленням волі здійснюється за поданням уповноваженого органу з питань пробації за місцем проживання засудженого з дотриманням правил, зазначених у ч. 4 ст. 26 КВК, місцевим судом, який ухвалив вирок;

б) підставою вирішення судом питання про заміну покарання у виді виправних робіт на штраф із розрахунку трьох установлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт є факт настання непрацездатності засудженого після постановлення (ухвалення) вироку (ч. 3 ст. 57 КК).

Подання про заміну покарання у виді виправних робіт на штраф у цьому випадку до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого

виконується вирок, вносить уповноважений орган з питань пробації за місцем відбування особою виправних робіт (ч. 5 ст. 42 КВК).

Стосовно жінки, яка завагітніла під час відбування покарання у виді виправних робіт, як уже зазначалося вище, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про її дострокове звільнення від відбування покарання (ч. 6 ст. 42 КК), а не про заміну виправних робіт на штраф;

в) підставами вирішення судом питання про заміну військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової служби, покарання у виді обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років на службове обмеження на той самий строк, а також підставами заміни засудженим військовослужбовцям у виді позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк є обставини справи (ступінь тяжкості вчиненого злочину тощо) та особа засудженого (її поведінка під час відбування покарання, як свідчення того, що особа стала на шлях виправлення – ч. 2 ст. 67 КВК тощо) (ч. 1 ст. 58 КК, ч. 2 ст. 62 КК).

З поданням про заміну вказаних видів кримінальних покарань до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, вправі подавати, відповідно, начальник виправного центру – ч. 1 ст. 70 КВК та начальник органу чи установи виконання покарання у виді позбавлення волі – 135 КВК.

11). Питання про застосування покарання за наявності кількох вироків постає перед судом під час їх виконання у випадках: а) якщо стосовно засудженого є не звернений до виконання вирок, про який не було відомо суду,

що ухвалив останній за часом вирок, а тому не призначив покарання за сукупністю вироків; б) якщо під час виконання покарання, призначеного за сукупністю вироків один чи кілька з них було скасовано із закриттям кримінального провадження апеляційним (п. 5 ч. 1 ст. 407 КПК), касаційним (440 КПК) судом або за наслідками кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами (ст. 467 КПК).

З поданням (клопотанням) про застосування покарання за наявності кількох вироків до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, може звернутися орган чи установа, у якій засуджений відбуває покарання, прокурор, засуджений, його захисник та законний представник.

Визначаючи порядок застосування покарання засудженому, стосовно якого є не звернений до виконання вирок, суд повинен керуватися положеннями ст. 71 КК, яка передбачає правила призначення покарання за сукупності вироків. У другому з наведених випадків суд виключає покарання, яке було призначене (враховане) судом, що ухвалив останній вирок, як через призначення покарання за сукупністю злочинів, так і призначення остаточного покарання за сукупністю вироків.

12). Можливість тимчасового залишення засудженого в слідчому ізоляторі або тимчасове переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону, колонії до слідчого ізолятора пов'язується з необхідністю проведення процесуальних, у тому числі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або

особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді (ст. 90 КВК).

Під час досудового розслідування це питання вирішується за поданням слідчого, погодженого з прокурором, прокурора, судом, який ухвалив вирок, а якщо вирішення питання необхідне у зв'язку зі здійсненням судового розгляду – за поданням сторін чи ініціативою суду воно вирішується судом, який його здійснює.

13). Відповідно до ч. 2 ст. 74 КК особа, засуджена за діяння, карність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а згідно із ч. 3 ст. 74 КК призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі, якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбусте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК.

Приведення вироку стосовно особи, що відбуває покарання, у відповідність з новим законом, який звільняє від покарання або пом'якшує покарання, вирішується місцевим судом, у межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, – за клопотанням засудженого, його захисника, законного представника або поданням прокурора чи начальника органу або установи виконання покарань.

Своє рішення в обох наведених випадках суд повинен ґрунтувати тільки на обставинах, установлених судом при ухваленні вироку, та на їх юридичній оцінці, яку надано цим судом.

14). Положення п. 13-1 ч. 1 коментованої статті про розгляд судом питань про оскарження «інших» рішень,

дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань є кримінальною процесуальною гарантією забезпечення основ правового статусу, основних прав засуджених, включаючи право звертатися відповідно до законодавства зі скаргами до суду (ст. ст. 7, 8 КВК), а також інших їхніх прав, передбачених у тому числі кримінально-виконавчим законодавством, у випадках, коли в законі право оскарження будь-яких дій, рішень чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань прямо не передбачене, але вони істотно зачіпають права, свободи та законні інтереси засудженого. Наприклад, засуджений до позбавлення волі, який стає на шлях виправлення та відбув передбачену законом частину призначеного судом покарання, згідно з приписами ч. 1 ст. 101 КВК переводиться з приміщень камерного типу в звичайні житлові приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня безпеки. Отже в разі, коли адміністрація виконання покарання не виконує вказаного припису, засуджений, а також його захисник, прокурор як орган нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань вправі оскаржити до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, бездіяльність адміністрації, а суд це оскарження розглянути. Також у кримінально-виконавчому законі прямо зазначено, що засуджений може оскаржити, наприклад, накладене на нього стягнення (п. 13 ст. 135 КВК), постанову начальника колонії про стягнення з матеріальних збитків, однак у цьому випадку оскаржити вищій посадовій особі (ч. 4 ст. 137 КВК).

15). Відповідно до абз. 5 ч. 6 ст. 135

КВК у разі прийняття на засіданні дисциплінарної комісії установи виконання покарання рішення про поміщення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) адміністрація установи протягом двадцяти чотирьох годин направляє суду відповідне клопотання, (подання) разом із рішенням комісії. Поміщення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) проводиться за рішенням суду.

Сьогодні ці правила закріплені в КПК – у п. 13-2 ч. 1 коментованої статті як одне з питань, що вирішується місцевим судом, у межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, під час виконання вироків.

16). Відповідно до приписів чч. 3 і 4 ст. 164 КВК звільнені від відбування покарання з випробуванням особи зобов'язані виконувати обов'язки, покладені на них судом. Якщо засуджений із незалежних від нього причин не може їх виконувати, уповноважений орган з питань пробації надсилає суду обґрунтоване подання про зміну таких обов'язків. Проте, коли уповноважений орган з питань пробації з будь-яких причин не виконує вказаного обов'язку, як впливає зі змісту п. 13-3 ч. 1 коментованої статті, засуджений, а отже, і його захисник, а також прокурор як орган нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань, вправі звернутися для вирішення цього питання безпосередньо до місцевого суду, в межах територіальної підсудності якого проживає засуджений, а суд зобов'язаний це питання вирішити.

17). До питань про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку, які має вирішувати місцевий суд, у межах юрисдикції якого засуджений відбуває

покарання, належать: а) уточнення посади чи виду діяльності, якщо при призначенні покарання (основного або додаткового) у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю допущено неточні, неконкретні формулювання; б) усунення суперечностей і неточностей при написанні прізвища, ім'я, по батькові чи інших біографічних даних засудженого; в) усунення описок та арифметичних помилок, коли вони очевидні і виправлення їх не стосується суті вироку і не тягне погіршення становища засудженого тощо.

Очевидно, що під час виконання вироків цей суд вправі вирішувати й питання, що виникають унаслідок недоліків вироків та виникли в процесі виконання вироків, зокрема: а) як зазначено вище, питання, передбачені виключно КВК; б) про звільнення з-під варти особи, засудженої до покарання, не пов'язаного з обмеженням чи позбавленням волі, якщо підсудний був під вартою і суд не вирішив питання про зміну чи скасування запобіжного заходу; в) про застосування закону про амністію, якщо воно є обов'язковим і суд при ухваленні вироку не обговорив і не вирішив цього питання; г) про зарахування досудового тримання під вартою в строк відбування покарання, якщо таке зарахування не проведено судом або допущена неточність при його обчисленні; ґ) про поновлення в правах осіб, обмежених під час кримінального провадження, якщо це не було зроблено судом при ухваленні виправдувального вироку; д) про скасування заходів забезпечення кримінального провадження, якщо їх не було скасовано судом при ухваленні виправдувального вироку; е) про вилучення з акта опису майна, на яке за законом не допускається

стягнення, якщо у вироку не вирішено питання про це майно; є) про долю речових доказів і документів, якщо вина не вирішена вироком суду; ж) про заходи піклування про неповнолітніх, непрацездатних осіб, збереження майна засудженого, якщо у вироку немає такого рішення; з) про стягнення витрат на правову допомогу, якщо таке питання ставилося в суді, але залишилося не розглянутим тощо.

Наведений перелік питань про всякого роду сумніви і протиріччя, недоліки, допущені судом при ухваленні вироків, а також питань, що виникають у процесі виконання вироків, які належить вирішувати суду під час виконання вироків, не є вичерпним. Але слід брати до уваги те, що під час виконання вироків суд може вирішувати лише ті питання, які не стосуються суті вироку, тобто питання про винуватість чи невинуватість засудженого (виправданого), доведеність чи недоведеність тих чи інших обставин, а також не тягнуть погіршення становища засудженого, якщо таке погіршення його становища прямо не передбачене в законі.

2. При вирішенні питань під час виконання вироків (та й інших судових рішень), прямо не передбачених у законі, слід застосовувати аналогію кримінального процесуального закону. Про таке правозастосування суди орієнтують, як було продемонстровано в коментарі до ч. 5 ст. 534 КПК, припис ч. 2 ст. 537 КПК про те, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності установи попереднього ув'язнення здійснюється в порядку, встановленому для п. 13-1 ч. 1 ст. 537 КПК, тобто в порядку, встановленому при оскарженні інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань.

Стаття 538. ПИТАННЯ, ЯКІ ВИРІШУЮТЬСЯ СУДОМ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ

1. Після відбуття покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з цієї особи за її клопотанням.

1. Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання обвинувальним вироком законної сили і до погашення або зняття судимості (ч. 1 ст. 88 КК).

Відповідно до ст. 91 КК, якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК.

Законним приводом до розгляду судом питання про зняття судимості є клопотання особи, що відбула покарання.

Клопотання про зняття судимості розглядається судом, який ухвалив вирок.

Умовами та підставами прийняття рішення про зняття судимості є: а) відбуття покарання особою у виді обмеження волі або позбавлення волі; б) звернення до суду про зняття судимості після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК; в) доведеність особою зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці після відбуття покарання свого виправлення.

Зняття судимості до закінчення строків, указаних у ст. 89 КК (строків погашення судимості), не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також

корупційні кримінальні правопорушення (ч. 2 ст. 91 КК).

Клопотання про зняття судимості розглядається судом за участю особи, яка його порушила, та прокурора. У судовому засіданні може брати участь захисник цієї особи.

Стаття 539. ПОРЯДОК ВИРІШЕННЯ СУДОМ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОНАННЯМ ВИРОКУ

1. Питання, які виникають під час та після виконання вироку вирішуються судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом.

Потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та інші особи мають право звертатися до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків чи законних інтересів.

2. Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, подається:

1) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених пунктами 2–4, 6, 7 (крім клопотання про припинення примусового лікування, яке подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, в якому засуджений перебуває на лікуванні), 13-1, 14 частини першої статті 537 цього Кодексу;

(Пункт 1 частини другої стат-

мі 539 КПК із змінами, внесеними згідно із Законом № 149-VIII від 07.09.2016)

2) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених пунктами 10 (у частині клопотань про заміну покарання відповідно до частини третьої статті 57, частини першої статті 58, частини першої статті 62 Кримінального кодексу України), 11, 13, 13-2 частини першої статті 537 цього Кодексу;

(Пункт 2 частини другої статті 539 КПК із змінами, внесеними згідно із Законом № 149-VIII від 07.09.2016)

3) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених пунктами 5, 8, 9, 13-3 частини першої статті 537 цього Кодексу;

(Пункт 3 частини другої статті 539 КПК із змінами, внесеними згідно із Законом № 149-VIII від 07.09.2016)

4) до суду, який ухвалив вирок, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених пунктами 1, 10 (в частині клопотання про заміну покарання відповідно до частини п'ятої статті 53 Кримінального кодексу України), 12 (у разі якщо вирішення питання необхідне в зв'язку із здійсненням судового розгляду, воно вирішується судом, який його здійснює), 14 частини першої статті 537, статті 538 цього Кодексу.

3. Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами

судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 цього Кодексу, з урахуванням положень цього розділу.

4. Клопотання (подання) про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) та про примусове годування засудженого розглядається протягом 24 годин з моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду суддею одноособово.

(Статтю 539 КПК доповнено новою частиною згідно із Законом № 149-VIII від 07.09.2016)

5. У судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; лікарська комісія, що дала висновки стосовно питань застосування до засудженого примусового лікування або його припинення, у випадку розгляду відповідних питань; спостережна комісія, служба у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання; цивільний позивач і цивільний відповідач, якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову, інші особи у разі необхідності.

Неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх

участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття.

6. За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким зупиняє її виконання.

7. У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців.

У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості розгляд повторного клопотання з цього ж питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову.

8. У разі задоволення клопотання про звільнення від подальшого відбування покарання засудженим, який захворів на психічну хворобу під час відбування покарання, суддя вправі застосувати примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92 – 95 Кримінального кодексу України.

9. Розгляд справи щодо питань, визначених у п. 13-1 частини першої статті 537 цього Кодексу, здійснюється в порядку адміністративного судочинства.

(Статтю 539 доповнено частиною дев'ятою згідно із Законом № 149-VIII від 07.09.2016)

1. Частина 1 коментованої статті визначає коло осіб, органів та установ, які згідно із законом мають право звернутися до суду з клопотанням та внести подання про вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку.

Крім засудженого, його захисника та законного представника, з такими клопотаннями інші особи, в тому числі потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач можуть звертатися лише про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків чи законних інтересів. Наприклад, член сім'ї засудженого може звернутися до суду з клопотанням про вилучення з акта опису майна, на яке за законом не може бути звернено стягнення за виконавчим документом (ст. 49 КВК), якщо у вирокі не було вирішено питання про це майно.

З-поміж інших органів і установ, окрім органів і установ виконання покарань, що можуть порушувати перед судом питання, пов'язані з виконання вироку, можуть бути лише ті, яким таке право надане законом. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець за заявою сторін або державний виконавець з власної ініціативи за наявності обставин, що ускладнюють виконання судового рішення, або роблять його неможливим у випадку, передбаченому Законом України «Про гарантії щодо виконання судових рішень», мають право звернутися до суду, який розглядав справу

як суд першої інстанції, із заявою про встановлення або зміну способу і порядку виконання рішення.

2. Положення ч. 2 коментованої статті визначають підсудність вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку. Отже, клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням вироку подається:

1) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, – у разі необхідності вирішення питань: а) про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; б) про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; в) про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; г) про звільнення від покарання за хворобою; ґ) про застосування до засуджених примусового лікування (клопотання про припинення лікування подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, в якому засуджений перебуває на лікуванні); д) про оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань; е) інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку (пп. 2 – 4, 6, 7, 13-1, 14 ч. 1 ст. 537 КПК);

2) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, – у разі необхідності вирішення питань: а) про заміну покарання особам, які стали непрацездатними після постановлення (ухвалення) вироку суду (ч. 3 ст. 57 КК); б) про заміну покарання засудженим військовослужбовцям на службове обмеження (ч. 1 ст. 58 КК); в) про заміну покарання військовослужбовцям на

тримання в дисциплінарному батальйоні (ч. 1 ст. 62 КК); г) про застосування покарання за наявності кількох вироків; ґ) про звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність яких законом усунена (ч. 2 ст. 74 КК); д) про зниження засудженому призначеного покарання (ч. 3 ст. 74 КК); е) про застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) (пп. 10, 11, 13, 13-2 ч. 1 ст. 537 КПК);

3) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, – у разі необхідності вирішення питань: а) про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; б) про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком; в) про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку; г) про зміну обов'язків, покладених на засудженого, звільненого від покарання з випробуванням (пп. 5, 8, 9, 13-3 ч. 1 ст. 537 КПК);

4) до суду, який ухвалив вирок, – у разі необхідності вирішення питань: а) про відстрочку виконання вироку; б) про заміну покарання у виді штрафу (ч. 5 ст. 53 КК); в) про тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена

(а якщо вирішення питання необхідне у зв'язку із здійсненням судового розгляду – до суду, який його здійснює); г) інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконання вироку; г) про зняття судимості (пп. 1, 10, 12, 14 ч. 1 ст. 539, ст. 538 КПК).

3. Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконання вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст. 318–380 КПК, з урахуванням положень розд. VIII КПК, зокрема, щодо процесуального статусу учасників судового розгляду, характеру та виду рішень, що приймаються на цій стадії кримінального провадження.

4. Виняток з наведеного вище правила стосується розгляду клопотання (подання) про застосування до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) та примусове годування засудженого, який полягає в тому, що розгляд такого клопотання (подання) здійснюється суддею одноособово протягом 24 годин з моменту його надходження до суду і спричинений характером кримінальної процесуальної ситуації, що підлягає вирішенню без зволікання.

5. Закон містить категоричний припис про те, що в судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник і прокурор, а також, що про час і місце розгляду клопотання (подання) повідомляється орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого, лікарська комісія, що дала висновок стосовно питань застосування до засудженого

примусового лікування або його припинення, у випадку розгляду відповідних питань; спостережна комісія, служба у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання; цивільний позивач і цивільний відповідач, якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову, інші особи в разі необхідності. Але неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про вагомні причини неприбуття.

При цьому слід акцентувати увагу на такому.

Захисник бере участь у судовому розгляді питань, пов'язаних з виконання вироку, якщо його запрошено засудженим чи іншими особами за згоди на це засудженого, не як професійний суб'єкт сторони захисту від підозри, обвинувачення щодо особи у вчиненні кримінального правопорушення, бо таке тут у жодному разі не є предметом судового розгляду, а як представник засудженого, який покликаний згідно із законом надавати йому кваліфіковану юридичну допомогу у відстоюванні перед судом прав, свобод та законних інтересів засудженого.

Прокурор бере участь у судовому засіданні з питань, пов'язаних з виконанням вироку не як публічний, державний обвинувач, а як прокурор, який з одного боку, здійснює повноваження з нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань (ст. 22 КВК), а з іншого, – як учасник судового розгляду, на якому в разі внесення ним подання лежить тягар доведення перед судом зазначених у поданні обставин, а у

випадку розгляду судом клопотань засудженого чи інших осіб та подань органів і установ виконання покарань тощо, – як учасник судового розгляду, участь якого спрямована на сприяння суду в повному і всебічному розгляді клопотань (подань) та постановлення законних, обґрунтованих і справедливих судових рішень.

6. За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка за формою та елементами змісту повинна відповідати вимогам, визначеним у ст. 372 КПК.

Можливість оскарження ухвали суду, постановленої за наслідками розгляду клопотання (подання), в апеляційному порядку, – один із тих випадків, коли її оскарження прямо передбачене в законі (п. 3 ч. 1 ст. 392 КПК). Апеляційну скаргу мають право подати прокурор, засуджений, його захисник, законний представник, а цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, інші органи, установи та особи – лише у випадках, коли питання, пов'язане з виконанням вироку, вирішувалося судом за їх клопотанням (поданням).

Ухвала суду набирає чинності за загальним правилом, якщо її не було оскаржено в апеляційному порядку, через сім днів з дня її оголошення.

Оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до припису ч. 6 ст. 539 КПК зупиняє її виконання.

7. Оскільки фактичними підставами умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є сумнівна поведінка та ставлення до праці засудженого, які свідчать про те,

що він довів своє виправлення (ч. 2 ст. 81 КК), став на шлях виправлення (ч. 3 ст. 82 КК), п. 7 коментованої статті встановлює, що в разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців. Аналогічний припис містить і ч. 7 ст. 154 КВК.

Через подібну підставу (ч. 1 ст. 91 КК) у разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості розгляд повторного клопотання з цього питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову.

8. Відповідно до припису п. 8 коментованої статті в разі задоволення клопотання про звільнення від подальшого відбування покарання засудженим, який захворів на психічну хворобу під час відбування покарання, суддя вправі застосувати примусові заходи медичного характеру відповідно до ст. ст. 92–95 КК (див. коментар до п. 7 ч. 1 ст. 537 КПК).

9. Положення п. 9 коментованої статті є по суті доповненням і одночасно уточненням новели розглядуваного кримінального процесуального інституту, закріпленої в п. 13-1 ч. 1 ст. 537 КПК про оскарження «інших» рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань, а саме,

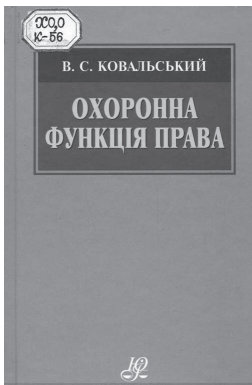
що всі інші рішення, дії чи бездіяльність вказаної адміністрації, крім тих, що регламентуються розд. VIII КПК окремо, оскаржуються саме в такому порядку.

**Стаття 540. ЗАРАХУВАННЯ
У СТРОК ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ ЧАСУ
ПЕРЕБУВАННЯ ЗАСУДЖЕНОГО
В ЛІКУВАЛЬНІЙ УСТАНОВІ**

1. Час перебування засудженого в лікувальній установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у

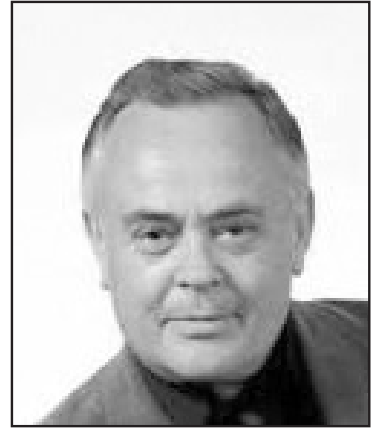
строк позбавлення волі.

1. Коментована стаття стосується випадків, коли за поданням адміністрації колонії суд застосовує до засуджених осіб, що мають хворобу, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та відмовляються від лікування, примусове лікування (ст. ст. 21, 117 КВК), здійснюване органами і установами виконання покарань чи установами охорони здоров'я. Цей час перебування засудженого в лікувальному органі чи установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у строк позбавлення волі з розрахунку день за день.

Монографія присвячена дослідженню охоронної функції права. Ця функція права є одним із важливих юридичних інструментів розвитку правової системи Української держави. Автор аналізує види функцій права, особливості охоронної функції, а також її законодавче забезпечення. Теоретичні міркування підкріплюються аналізом нормативного матеріалу, практичні питання розглядаються в контексті єдності теорії, практики та методології ефективної реалізації охоронної функції права. Розрахована на юристів, спеціалістів з охоронних галузей права. Може бути корисною політологам, соціологам, соціальним психологам, журналістам, усім, хто цікавиться питаннями політики держави в сфері дії охоронної функції права, захисту прав людини..

Олександр Костенко,
доктор юридичних наук,
професор

ПРО ЗЛОЧИННУ КОЛАБОРАЦІЮ І ЗЛОЧИННУ ЗДАЧУ В ПОЛОН (ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ «ДОБРОВІЛЬНОСТІ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОВИЗНАВСТВІ)

В тексті Кримінального кодексу України для визначення ознак ряду кримінальних правопорушень, у тому числі воєнних, вживається термін «добровільність». Завданням кримінального правознавства є забезпечити адекватне доктринальне тлумачення цього терміну для судової практики. У чинному Кримінальному кодексі України термін «добровільно» вживається 46 разів в різному контексті. Тому так важливо надавати адекватне тлумачення терміну «добровільність», аби забезпечити правильну кваліфікацію діянь, серед ознак яких вживається цей термін. Уявляється, що проблема тлумачення «добровільності» може вирішуватися у світлі методології, заснованої на соціально-натуралістичній доктрині.

Що таке «добровільність»?

Це поняття пов'язане з поняттям свободи волі. Згідно з соціально-натуралістичною доктриною, свобода волі – це можливість діяти згідно з законами соціальної природи або всупереч їм. Які фактори позбавляють людину цієї свободи волі? Цих факторів є два: 1) нездоланий примус – фізичний чи психічний; 2) стан крайньої необхідності.

Виходячи з цього, слід розрізняти дві форми волевиявлення людини в її діях: 1. Вільна дія людини, тобто незалежна від нездоланного примусу – це є те, що називають «добровільністю»; 2. Невільна дія людини, що залежна від нездоланного примусу, або від стану крайньої необхідності, – це те, що можна назвати «недобровільністю».

В сучасному кримінальному правознавстві виною має визнаватися прояв волі людини у вчиненні діяння, яке є добровільним. А діяння, вчинене під нездоланим примусом, або в стані крайньої необхідності, тобто недобровільне діяння, не визнається винним, а значить не є злочинним. Одним з кримінальних правопорушень, у визначенні яких вживається термін «добровільність», є передбачена ст. 111-1 Кримінального кодексу України «колабораційна діяльність», в якій надається визначення злочинній колаборації з ворогом.

На наш погляд, поняття «колаборації» в кримінальному правознавстві може інтерпретуватися дещо інакше в світлі доктрини соціально-натуралістичної юриспруденції, тобто юриспруденції, заснованої на доктрині соціального натуралізму [1]. В результаті застосування методології соціально-натуралістичної юриспруденції можна отримати таке визначення поняття злочину: «Злочин – це визначене в кримінальному законодавстві винне порушення законів соціальної природи, що забезпечують публічний порядок в суспільстві».

Застосування цього концептуального поняття злочину для дослідження феномена колаборації приводить до висновку, що колаборація з воєнним агресором може порушувати закон соціальної природи, згідно з яким громадянин держави, щодо якої вчиняється воєнна агресія, має природне право і природний обов'язок протидіяти цій агресії за правилами необхідної оборони.

Що таке «незлочинна колаборація»?

Проте може бути також колаборація з ворогом на тимчасово окупованій

території, яка не порушує зазначений закон соціальної природи. І ось в яких випадках. По-перше, такою є колаборація з ворогом, що здійснюється під нездоланим фізичним чи психічним примусом, про які йдеться в ст. 40 КК України. По-друге, не є порушенням закону соціальної природи громадянином в стані крайньої необхідності, ознаки якої викладені в ст. 39 Кримінального кодексу України. Крайня необхідність, згідно з соціальним натуралізмом, – це стан, який узгоджується з законами соціальної природи: діючи за правилами крайньої необхідності, людина не порушує законів соціальної природи, а значить і не вчиняє злочину (кримінального правопорушення). Отже, колаборація з ворогом громадянина, який знаходиться в стані крайньої необхідності, не є злочинною. Це – так звана «незлочинна колаборація». До речі, з об'єктивної сторони діяльністю, яка не підпадає під ознаки злочинної колаборації, є діяльність, що сприяє реалізації окупаційною владою прав і обов'язків, наданих їй Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.

Тобто, «незлочинна колаборація» є цьому випадку, – це колаборація з ворогом в межах природної необхідності, яка існує для забезпечення необхідних умов нормальної життєдіяльності громадян держави, територія якої тимчасово окупована. Наприклад, співпраця громадянина-лікаря з окупаційною владою для забезпечення медичної допомоги людям на тимчасово окупованій території, або робота в службах порятунку, або хлібопекарський бізнес, або діяльність в сфері електро- чи теплопостачання тощо. Для визначення цього критерію «незлочинної колаборації» слід

застосувати положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка, відповідно до природної необхідності, визначає права і обов'язки, що накладаються конвенцією на окупаційну владу щодо забезпечення життєдіяльності тих, хто перебуває на тимчасово окупованій території.

Такими є дві ознаки, що, згідно з доктриною соціально-натуралістичної юриспруденції, виключають злочинність, тобто соціальну протиприродність, колаборації з ворогом. Ця форма колаборації не може бути криміналізована, бо вона не порушує закони соціальної природи. Виходячи з цього, можна методом відмежування від «незлочинної колаборації», вдатися до визначення поняття «злочинної колаборації», яка має бути криміналізована.

Злочинна колаборація з ворогом, – це колаборація, яка вчинена добровільно, тобто: 1) без нездоланного фізичного чи психічного примусу; 2) без ознак перебування особи в стані крайньої необхідності. Таким чином, згідно з соціально-натуралістичною юриспруденцією, слід розрізняти дві форми колаборації: а) злочинну колаборацію; б) незлочинну колаборацію.

Зазначена концепція злочинної колаборації, що випливає з доктрини соціально-натуралістичної юриспруденції, може сприяти вдосконаленню законодавчого визначення злочину «колабораційної діяльності», а також правильному тлумаченню відповідної норми чинного Кримінального кодексу України при її практичному застосуванні. Використаний тут «алгоритм» може бути також застосований для розмежування на практиці діянь, що відносяться до злочинної колаборації і діянь, що відносяться до незлочинної колаборації.

Ще одним кримінальним правопорушенням, для визначення якого використовується термін «добровільність», є правопорушення, передбачене в ст. 430 КК України, яка передбачає «добровільну здачу в полон». Згідно з сформульованою вище методологією визначення «добровільності», очевидно, слід розрізняти «добровільність» і «недобровільність» здачі в полон наступним чином. Здача в полон може бути добровільною і недобровільною. Добровільна здача в полон – це таке волевиявлення, яке вчинене: 1) без нездоланного фізичного чи психічного примусу; 2) без перебування особи в стані крайньої необхідності. В іншому випадку, якщо зазначені ознаки мали місце, здача в полон є недобровільною, і тому не є кримінальним правопорушенням. Це так звана «незлочинна здача в полон». Недобровільна здача в полон – це дія, яка через нездоланий фізичний чи психічний примус або через стан крайньої необхідності, не є вільним волевиявленням особи, не є проявом свободи її волі, яка необхідна для наявності вини.

Запропонована тут методологія може бути використана для розмежування на практиці будь-яких діянь, які мають ознаку «добровільності» і «недобровільності», зокрема тих, що належать до злочинної колаборації і незлочинної колаборації, а також до злочинної добровільної здачі в полон і незлочинної не добровільної.

Список використаних джерел

1. Детальніше про соціально-натуралістичну доктрину юриспруденції див.: Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології. – Одеса: Гельветика, 2021. – 140 с.

Петро Пацурківський,
студент II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту
права КНУ імені Тараса Шевченка

ДОКТРИНА ЗАБОРОНИ СУПЕРЕЧЛИВОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Верховний Суд, останнім часом, під час розгляду приватноправових спорів системно застосовує давньоримську доктрину фраздаторності правочину.

Як переконує аналіз судової практики, не менш часто Верховний Суд послуговується під час вирішення ним приватноправових спорів і давньоримською доктриною *venire contra factum proprium* – заборони суперечливої поведінки. На нашу думку, пояснення цього факту лише феноменом активної інтеграції українського приватного права в європейське приватне право було б надто спрощеним та однобічним поглядом на проблему. За ним стоять незрівнянно глибші явища і процеси і стосуються вони головно іманентних властивостей сучасного вітчизняного цивільного права.

Це право у своїй еволюції зазнало декілька карколомних кульбیتів. Поза їх парадигмальними межами не можливо його адекватно зрозуміти та пояснити.

Відомий український радянський теоретик права П. О. Недбайло у своїй монографії «Радянські соціалістичні правові норми» цей принцип пояснював так, що він є наслідком дії правової норми як формального правила поведінки, встановленого чи

санкціонованого державою, яке уособлює матеріально обумовлену державну волю панівного класу, забезпечене державним примусом з метою охорони і регулювання найістотніших суспільних відносин «шляхом офіційного їх закріплення у формі точно визначених прав і обов'язків учасників цих відносин». Тобто, радянське цивільне право навіть натяку не містило на такі системоутворюючі властивості суб'єкта класичних цивільних відносин, як

його автономія волі та приватний інтерес, які, за визначенням Верховного Суду, є підвалинами справжнього цивільного права.

Другий парадигмальний кульбіт цивільного права України пов'язаний із ухваленням нині чинного ЦК України. Як зазначає А. Б. Гриняк, цей «ЦК України, відійшовши від радянської моделі «можна те, що дозволено», запровадив іншу модель «дозволено все, що не заборонено» правового регулювання». Внаслідок цього, як зауважила відомий цивіліст Н. С. Кузнецова ще у 2003 р., в українське цивільне право було повернуто в концентрованому вигляді «приватноправовий» код, а пріоритет вибору поведінки учасників цивільного обороту перейшов від держави до них самих. Це було не випадковим, а глибоко закономірним явищем першої кодифікації цивільного права суверенної України.

У вітчизняній цивілістиці ця проблема, на нашу думку, ще продовжує залишатися на початковому етапі її пізнання. Хоча почали з'являтися і перші безпосередні дослідження вченими-цивілістами України практики застосування Верховним Судом та іншими судами України доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин до вирішення приватноправових спорів. Системний аналіз практики застосування Верховним Судом доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин та з'ясування особливостей її інтерпретації в умовах активної інтеграції приватного права України в європейське приватне право та рекодифікації ЦК України.

Верховний Суд України у своїх рішеннях дійшов висновку, що «судами під час розгляду справи встановлено, що спірний договір, укладений від

імені позивача, підписаний не ним, а іншою особою. Таким чином, – резюмував ВСУ, – спірний договір був укладений без волевиявлення позивача, а тому суди дійшли правильного висновку про недійсність спірного договору на підставі частини третьої статті 203 та частини першої статті 215 ЦК України». Хоча у матеріалах справи містяться безспірні докази того, що до оскарження вищезазначеного договору позивач не тільки його визнавав, але й виконував, продемонструвавши цим в цілому суперечливість своєї поведінки. Вирішальним для Верховного Суду України при вирішенні цього спору стали суто формальні аргументи.

Світоглядним та методологічним витоками вищезазначеної парадигмальної матриці застосування Верховним Судом доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин, як переконує генетичний та системний аналіз його правових позицій та судової практики в цілому, стали рішення ККС ВС від 16.05.2018 р. у справі №449/1154/14 і рішення Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 р. у справі №668/13907/13-ц.

Зокрема, у першому з цих рішень Суд виснував, що добросовісність – це певний стандарт поведінки учасника цивільних відносин, який характеризується чесністю, відкритістю та повагою інтересів іншої сторони договору чи відповідного правовідношення [17]. Інакше кажучи, це своєрідна максима, без врахування якої неможливо з'ясувати, була суперечливою чи ні поведінка учасників цивільних відносин у певному конкретному випадку.

У рішенні ВП ВС йдеться про значення добросовісності для визнання недійсним правочину за участю юридичної особи. ВП ВС, зокрема,

відзначила, що для визнання недійсним договору на тій підставі, що його було укладено представником юридичної особи із перевищенням повноважень, потрібно встановити насамперед наявність або відсутність підтверджених належними та допустимими доказами обставин, які б свідчили про те, що контрагент цієї юридичної особи діяв недобросовісно чи нерозумно. При цьому тягар доведення недобросовісності або нерозумності у поведінці контрагента за договором покладається на юридичну особу. По-друге, ВП ВС констатувала, що дії сторін такого договору повинні свідчити про відсутність справжнього наміру його укладення та виконання [18].

Принагідно зазначимо, що в іншій своїй постанові з цієї проблематики, а саме в її рішенні від 02.11.2021 р. у справі №925/1351/19 ВП ВС особливо наголосила, що при оцінці добросовісності чи недобросовісності набувача майна варто враховувати, що публічні торги в межах здійснення виконавчого провадження є найбезпечнішим з правової точки зору способом набуття майна, оскільки прилюдна процедура його реалізації гарантує як невідворотність результатів торгів, так і так зване «юридичне очищення» майна, набутого в такий спосіб. З іншого боку, зауважила ВП ВС, добросовісний набувач не може відповідати за можливі порушення інших осіб, допущені ними у межах процедур, спеціально призначених для запобігання шахрайству при вчиненні правочинів з нерухомим майном [20].

Отже, необхідно зазначити, що першим кроком Верховного Суду в опануванні доктриною заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин при вирішенні цивільно-правових спорів та його

підготовки до системного застосування цієї доктрини стало виробленням парадигмальної матриці добросовісності як загальної засади всього цивільного права. Одночасно з вищезазначеною якістю добросовісності є підвалиною доктрини *venire contra factum proprium*. Ці феномени співвідносяться між собою як загальне та особливе. Для з'ясування питання, чи мала місце суперечлива поведінка учасника цивільних відносин у певному конкретному правовідношенні, передусім необхідно встановити, було чи не було допущено цим учасником порушення добросовісності як основи приватного права в цілому, оскільки між цими явищами правової дійсності існує пряма взаємозалежність.

Паралельно зі створенням парадигмальної матриці добросовісності як загальної засади цивільного права в цілому та підвалини доктрини суперечливої поведінки учасників цивільних відносин Верховний Суд розпочав активне впровадження цієї доктрини в судову практику. Його ініціаторами виявилися судді КЦС ВС В. І. Журавель та В. І. Крат. Зокрема, вони висловили окремі власні думки до рішень КЦС ВС від 25.08.2018 р. у справі №596/2472/16-ц [23], від 16.01.2019 р. у справі №479/127/16-ц [24] та від 20.02.2019 у справі №543/1178/15-ц [25], у яких наполягали, що вищезазначені справи у правовому сенсі схожі зі справою №3-502rc15, яку Верховний суд України розглянув 22.04.2015 р. та застосував в ухваленому рішенні «доктрину *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки)» [26].

Особливий інтерес для розуміння процесів і процедур системного застосування в судочинстві України доктрини заборони суперечливої

поведінки, на нашу думку, являють собою такі парадигмально значущі рішення Верховного суду: 1) постанова ОП КЦС ВС від 10.04.2019. р. у справі №390/34/17 та постанова КЦС ВС від 30.07.2020 р. у справі №357/7734/18; 2) постанова ВП ВС від 26.10.2022 р. у справі №227/3760/19-ц та постанова КЦС ВС від 14.12.2022 р. у справі №126/2200/20; 3) постанова КЦС ВС у справі №450/2286/16-ц; 4) постанова ВП ВС від 21.05.2021 р. у справі №461/9578/15-ц; 5) постанова КЦС ВС від 04.08.2021 р. у справі №185/446/18. Їх зміст розкриває еволюцію підходів Верховного Суду до практичного застосування в судовій практиці доктрини заборони суперечливої поведінки та особливості розвитку інтерпретації ним цієї доктрини, а в сукупності демонструє становлення вітчизняної суддівської концепції доктрини заборони суперечливої поведінки.

Отже, аналіз досвіду Верховного Суду із системного впровадження у вітчизняну судову практику доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин в період її становлення як якісно виокремленого феномену переконує, що цей період охопив головню відрізок часу із квітня 2019 року по січень 2023 року. Впродовж нього Верховним Судом було вироблено стійке загальне розуміння доктрини заборони суперечливої поведінки як конкретного прояву засади добросовісності цивільного права в її українському ціннісному контексті, а також напрацьовано концептуальні контури послуговування судами цією доктриною у таких сферах приватного права, як судові вирішення земельних спорів та спорів в царині спадкування, в спорах щодо розпорядження спільним сумісним майном та у сфері кондикційних зобов'язань. Певний

досвід застосування доктрини заборони суперечливої поведінки Верховний Суд набув й деяких інших сферах цивільних відносин. На нашу думку, це уможливило висновок, що у вищезазначений період часу сформувалась в її найзагальніших контурах також парадигмальна матриця застосування у вітчизняній судовій практиці завдяки інноваційному та креативному мисленню суддів та судів, головню Верховного Суду, доктрини заборони суперечливої поведінки та її інтерпретації.

Несучий світоглядний і методологічний каркас вищезазначеної парадигмальної матриці застосування Верховним Судом доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин набув ще більшої стійкості концептуально й інструментально, а також розширився змістовно за рахунок наступної судової практики Верховного Суду. До уже проаналізованих нами вище сфер застосування цієї доктрини додалися деякі нові її сфери. Прикметно, що ініціатором та послідовним лобістом цих інновацій знову виступив суддя Верховного Суду В. І.Крат.

Зокрема, він в оприлюдненій ним Окремій думці судді КЦС ВС від 09.12.2024 р. у справі №404/7235/22 про так звану «конкуренцію» стягувачів аліментів та процесуальну добру совість зазначив, що проявом принципу доброї совісті є те, що сторона в судовому процесі, зокрема, позивач, не вправі розумно висувати твердження, які несумісні з правовою позицією, зайнятою нею раніше в судовому процесі, який уже відбувся. «Принцип процесуальної доброї совісті навряд чи має толерувати, – наголосив він, – непостійність учасників процесу, а навпаки покликаний забезпечити послідовну поведінку учасників спору. Адже

суд не є місцем для «безцеремонної процесуальної гри» [36]. Як резюмує В.І.Крат: «Правопорядок не може допускати ситуацій, за яких особа на-полягає в різних судових процесах на правдивості протилежних одне одному тверджень задля просування власних інтересів» [36].

Принагідно зазначимо, що аналогічні положення містяться у рішеннях Верховного Суду від 30.05.2024 р. у справі №229/7156/19 [37] та від 04.11.2024 р. у справі №532/1550/23 [38].

У своєму рішенні від 17.09.2025 р. у справі №676/8831/23 КЦС ВС виокремив із земельних справ в цілому ще одну самостійну сферу застосування доктрини заборони суперечливої поведінки, а саме орендні відносини. Зокрема, ВС зазначив, що в разі, коли орендодавець не підписував договір оренди земельної ділянки, проте підписав акт її прийому-передачі та отримує орендну плату за користування нею від орендаря, то у такому випадку не може бути визнаним відсутнім правом оренди наймача землі та заставним повернення земельної ділянки як правомірний акт. Це зумовлено тим, як виснував КЦС ВС, що нова поведінка орендодавця суперечить його попередній поведінці, а саме підписанню ним акта прийому-передачі земельної ділянки і отриманню ним же орендної плати за користування земельною ділянкою, тобто, є несумісною із засадою добросовісності цивільного права [39].

Висновки. Аналіз судової практики Верховного Суду у сфері застосування ним доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин переконує, що поява останньої не випадкова і не є наслідком суддівського свавілля. Навпаки, ця доктрина стала одним із переконливих свідчень

тектонічного зміщення парадигмальних засад цивільного права України від його радянської моделі «учаснику цивільних відносин можна те, що дозволено законом» до його нинішньої моделі «цьому учаснику можна все, що законом не заборонено». Проаналізована нами суддівська практика містить у собі щонайменше два якісно відмінних між собою набутого досвіду. Перший із них стосується вироблення Верховним Судом парадигмальної матриці дотримання добросовісності як загальної засади усього цивільного права, як його атрибутивного імперативу та постійної функції. Щоб відповідати критерію добросовісності, як виснував Верховний Суд, вчинки та дії учасників цивільних відносин повинні здійснюватися в такий спосіб, щоб вони були сповна сутоголосними із загальноприйнятими нормами суспільної моралі, передусім в аспекті відповідності застосування ними засобів правового регулювання цілям, які ставляться перед учасниками цивільного обороту.

Одночасно з вищезазначеною якістю добросовісність є безпосередньою підвалиною доктрини заборони суперечливої поведінки учасників цивільних відносин. Це другий пласт досвіду, набутого Верховним Судом у процесі впровадження цієї доктрини в суддівську практику. Ці обидва пласти правової реальності співвідносяться між собою як загальне та особливе. Для з'ясування питання, чи мала місце суперечлива поведінка учасника цивільних відносин у певному конкретному правовідношенні, передусім необхідно встановити, було чи не було допущено цим учасникам порушення добросовісності як основи приватного права в цілому, оскільки між цими явищами правової дійсності наявна пряма взаємозалежність.

Період становлення системного застосування Верховним Судом доктрини заборони суперечливої поведінки охопив собою головно відрізок часу із квітня 2019 по січень 2023 року. Впродовж нього Верховним Судом було вироблено стійке загальне розуміння сенсу доктрини заборони суперечливої поведінки як конкретного прояву засади добросовісності цивільного права в її українському ціннісному контексті, а також напрацьовано концептуальні контури послуговування судами цією доктриною в таких сферах приватного права, як судове вирішення земельних спорів та спорів в царині спадкування, в спорах щодо розпорядження спільним сумісним майном та у сфері кондикційних зобов'язань. Згодом до

вищезазначених сфер додалися також застосування цієї доктрини у спорах щодо «конкуренції» стягувачів аліментів та у сфері орендних відносин. Певний досвід застосування доктрини заборони суперечливої поведінки Верховний Суд набув й у деяких інших сферах цивільних відносин.

Вищевикладене, на нашу думку, уможливило висновок, що у вищезазначений період часу сформувалась в її найзагальніших контурах також парадигмальна матриця застосування у вітчизняній судовій практиці завдяки інноваційному та креативному мисленню суддів та судів, головно Верховного суду, доктрини заборони суперечливої поведінки та її вітчизняної інтерпретації.

Енциклопедія освіти — перша у вітчизняній літературі довідниково-аналітична праця, у якій висвітлено: проблеми теорії, історії та практики української освіти, походження понятійно-термінологічних основ педагогічної і психологічної наук; сучасні освітні парадигми та концепції; системи навчання і виховання у різних типах навчальних закладів, розвиток зарубіжних освітніх систем; персоніфіковану інформацію про педагогів та громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні; інформацію про суміжні галузі науки, які мають вагоме значення для розвитку сучасної освіти. Праця адресована педагогам, психологам, соціальним працівникам, управлінцям усіх рівнів освіти, широкому загалу українського суспільства

Галина Чижик,
старша юридична дослідниця
Центру права і глобальних справ
Університету штата Арізона

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІ МАЄ СТАТИ ЦІННІСТЮ, А НЕ ПРИКРИТТЯМ СУДДІВСЬКОЇ СВАВОЛИ

Новини про поновлення на посаді чергового «вовка» легко створюють враження, що десятиліття судової реформи не змінили нічого. Але за гучними рішеннями, що спричиняють обурення, губиться інше — повільні, суперечливі, але реальні зміни в українській судовій системі.

Про те, як українські судді потрапили в залежність від політичної влади, чому судова реформа після Майдану була неминучою, а також про роль іноземних експертів у ній в інтерв'ю виданню «Дзеркалу Тижня» розповів Роман Куйбіда — експерт Центру політико-правових реформ та співавтор ключових законів, якими сьогодні живе українське правосуддя.

Із 2022 року Роман Куйбіда несе службу в лавах Збройних сил України. 2023 року він переміг у конкурсі на посаду члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, однак відмовився від посади на користь служби у війську.

Це інтерв'ю створено в межах проєкту «Обґрунтований сумнів» у партнерстві з громадською ініціативою «Голка». Галина Чижик, старша юридична дослідниця Центру права і глобальних справ Університету штату Арізона.

— **Романе, що вас привело в судову реформу?**

— Коли я вступив на юридичний факультет, мене зацікавив принцип верховенства права. Це був рік після ухвалення Конституції України. Саме тоді я вперше звернув увагу на цей принцип. Почав читати підручники, але там була така каша, яку я не міг укласти в голову. Вже на другому курсі вирішив дослідити цю тему й написав курсову роботу про верховенство права. Відкрив для себе першоджерела, зокрема Альберта Дайсі. У бібліотеці Вернадського мені винесли його книжку, видану на початку минулого століття англійською мовою. Уявіть, як я здивувався, коли побачив, що її сторінки навіть не були розрізані. Я був першим читачем за понад сотню років, хто це зробив. Осягнути її я тоді не зміг, бо англійська була заскладна, але окремі речі вловив.

Згодом у бібліотеці Української правничої фундації я натрапив на американський юридичний словник. Там мене зачепила одна теза: суддя може вирішувати справу всупереч закону, якщо це потрібно для захисту прав людини. Моя викладачка показала цю курсову народному депутату Ігорю Коліушці, який тоді займався питаннями судочинства в профільному комітеті Верховної Ради. Він долучив мене до роботи над законопроектами, я поступово занурився в тему глибше. Курсова перейшла в магістерську, а магістерська — в монографію (2004 року вийшла друком монографія Романа Куйбіди «Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи». — Г. Ч.). Звісно, в університеті я обрав для себе напрям правосуддя.

Мені вдалося поєднувати викладання у вищій й науково-дослідницьку

роботу в межах Центру політико-правових реформ.

— **Ви не лише досліджували реформи, а й писали законопроекти?**

— Так, робота над текстами законопроектів означала участь у численних дискусіях. Тоді було багато робочих груп із підготовки змін до процесуальних кодексів, судоустрою, статусу суддів — від так званої малої до великої судової реформи.

— **Що це за реформи були?**

— У Конституції 1996 року було передбачено, що протягом п'яти років від моменту її ухвалення має бути змінено те й те, але протягом цього часу нічого не робилося. Коли строк спливав, ухвалили пакет мінімальних змін — так звану малу судову реформу. Тоді вперше запровадили механізм, за яким голів судів обирали самі судді. Але це протрималося лише рік. Президент — Кучма на той час — намагався це право перебрати собі, і йому це, здається, вдалося. Влада завжди прагнула зберегти цей вплив.

Я не відчував, щоб судді сильно боролися. Вони завжди намагалися домовитись.

Велику судову реформу ініціював Віктор Шиншкін (народний депутат України перших трьох скликань, у 2006–2015 роках — суддя Конституційного суду України, брав участь у розробленні Декларації про державний суверенітет України та Конституції України. — Г. Ч.). Він мав глобальніше бачення: намагався об'єднати в одному законі все, кодифікувати питання судоустрою, статусу суддів і повноцінно реалізувати ідеї, закладені в Конституції.

Реформу Шиншкіна не підтримували судді. Спротив був дуже великий,

зокрема з боку Верховного суду України. Звісно, ніхто не хоче сильно щось змінювати, якщо працює в цій системі.

— А коли, на вашу думку, в незалежній Україні почалася судова реформа? Після ухвалення Конституції?

— Я б не говорив про одну судову реформу. Це постійний процес удосконалення: можна реагувати виключно на проблеми, а можна формувати бачення й досягати його.

Після проголошення незалежності першим завданням було відірвати судову систему від радянської моделі й створити судову владу незалежної держави. Постало питання незалежності судів — раніше такого поняття не існувало, судді завжди були продовженням виконавчої влади.

— У своїй монографії 2004 року ви цитуєте Богдана Футея, який називав радянську судову систему командно-правовою. Отже, після проголошення незалежності був розрахунок, що достатньо просто змінити правила — й радянські судді, які звикли виконувати команди, розвернуться на 180 градусів і почнуть захищати права людини?

— Усе-таки від здобуття незалежності й до тієї-таки малої судової реформи минуло десять років, прийшло чимало нових суддів. Водночас коли з'являлася вакансія в місцевому суді, претендувати на посаду міг лише той, хто приносив лист від голови суду. Саме ця людина починала проходити перевірки та співбесіди.

Формальні процедури відбору існували, але вони були доволі ручними й багато в чому залежали від голів судів. Принести лист могла не випадкова людина, а та, яку підібрав для себе

голова суду або яку хтось порекомендував.

Після п'яти років роботи суддів безстроково обирала Верховна Рада. Я був присутній на не одній співбесіді в комітеті й бачив, як депутати зводили рахунки із суддями за невідгідні комусь рішення. Судді знали про це й намагалися бути максимально лояльними, щоб не втрапити в халепу.

Схожа ситуація була і з президентом: адміністрація мала дуже великий вплив на відбір суддів і призначення голів судів.

— Коли, на вашу думку, судді потрапили в політичну залежність?

— Це складне питання. Ймовірно, судова система завжди була в орбіті інтересів політиків, а згодом і олігархів. Протягом тривалого часу система була закритою: судові рішення не публікувалися, щоб можна було доказово говорити про глибину впливів. Тому й питання доброчесності постало відносно недавно.

Питання до суддів почали з'являтися тоді, коли система ставала прозорішою. Ми почали більше бачити й розуміти, що там не все так гладко. Раніше ходили чутки, що хтось узяв гроші, але підтвердити це було практично неможливо, навіть судові рішення не було можливості прочитати. Правоохоронні органи, ймовірно, мали такі докази, але зазвичай не давали їм руху, щоб мати слухняних суддів у своїй орбіті. Хоча були й поодинокі винятки — багато хто пам'ятає справу судді Ігоря Зварича, якого ЗМІ називали «суддею-колядником».

Закон «Про доступ до судових рішень», який ми свого часу готували, відслонив завісу над кухнею правосуддя. За часів Януковича ухвалили

новий закон про судоустрій і статус суддів. Я входив до робочої групи, але вона була така, що Портнов і Лавринівич збирали всіх членів, вислуховували, а потім робили щось своє. Потім у парламенті з'явився законопроект. У ньому було реалізовано багато наших ідей, але в такий спосіб, щоб мати контроль над судами, над тим, як формуються органи суддівського самоврядування. Тоді реформу подали суспільству як утілення європейських стандартів, а фактично її використали для консолідації інструментів впливу на суддів.

— Гадаєте, це тоді в судовій системі з'явилися неформальні групи впливу й виокремилися впливові судді, які почали давати вказівки, як і за кого голосувати на з'їздах?

— Я не виключаю, що це завжди було. Судді дослухалися до думок керівництва, до голів судів, бо багато хто завдячував їм кар'єрою. Для кожного судді голова суду — це провідник до судової системи. Але одна річ — дослухатися до думки авторитетного судді, і зовсім інша — коли намагаються реалізувати інтерес політичної влади.

Саме за часів Януковича система стала дуже ураженою політичними впливами, зосередженими в одних руках.

Щоб це перевірити, ми проаналізували дві категорії справ: спори проти президента у Вищому адміністративному суді й справи про обмеження свободи мирних зібрань.

— І що з'ясувалось?

— У спорах проти президента президент завжди вигравав, за винятком хіба що справ про позбавлення Степана Бандери, Романа Шухевича звань Героїв України, які присвоїв їм посмертно попередник Януковича — президент Ющенко.

У справах про обмеження свободи мирних зібрань я був вражений тим, наскільки судді заціклені на забороні. Там, де жодних заборон бути не може, вони забороняли. То спекотно на вулиці, тому це становить ризик для здоров'я людей, то холодно. Все забороняли під різними надуманими приводами.

— А чому судді так робили? Боялися наслідків із боку політичної влади?

— Ні, вони, вочевидь, були частиною цієї системи. І страх покарання теж був. Коли Янукович прийшов до влади 2010 року, показово звільнили досить багато суддів. Щоб продемонструвати, хто в домі господар.

Після цього аналізу ми вирішили провести навчання для суддів — як аргументувати рішення, як застосовувати практику Європейського суду з прав людини. Якось до мене підійшов один із суддів і сказав: «Ви нам розповідаєте, чому не можна забороняти мирні зібрання. А краще скажіть, як заборонити».

Мене це дуже вразило. А після цих навчань ми знов аналізували рішення й побачили деякі незначні зміни в практиці окремих суддів, але загалом це майже ніяк не вплинуло. Щоправда, на свободу мирних зібрань ці курси вплинули, на жаль, із точністю до навпаки. Судді почали майже в кожному рішенні посилатися на практику ЄСПЛ, але застосовували її прямо протилежно до того, що там написано.

— А потім стався Майдан...

— Так. Гадаю, велике несприйняття з'явилося, коли суди стали інструментом придушення протестів. Це зумовило величезний запит на те, щоб такі судді не залишалися на посадах.

— Після 2014 року судову систему намагалися очистити й оновити. Чому значна частина старих суддів усе ж залишилася?

— Бо більшість претензій, які висували до суддів, так само можна було пред'явити й значній кількості членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів (орган, відповідальний за перевірку суддів на професійність і доброчесність. — Г. Ч.). Вони оцінювали суддів за власними мірками.

Але не треба недооцінювати те, що сталося після 2015 року. Критерії, які напрацювала Громадська рада доброчесності (створена реформою 2016 року, бере участь в оцінюванні суддів і кандидатів на суддівські посади на доброчесність. — Г. Ч.), мали вплив на систему. Багато речей, які раніше вважались нормальними, були чітко названі неприйнятними.

Наприклад, схему приватизації службового житла роками сприймали як норму — і судді, і члени ВККС.

Рішення залучити громадськість до реформи на той час було, мабуть, найреволюційнішим. Так, багато суддів, яких суспільство не хотіло б бачити на посадах, залишилися.

Треба розуміти, що в будь-якому разі судді — це віддзеркалення суспільства. І ті ганебні явища, які є в суспільстві, будуть і в судах.

— А як ви ставитеся до залучення іноземців? Адже ви мали досвід роботи з ними в Конкурсній комісії з обрання керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

— Ті іноземці, з якими мені пощастило працювати в Конкурсній комісії, — це професіонали, в яких багато чого можна повчитися. Це була дуже цікава взаємодія, вони багато чого привносять.

Але сама модель мені не подобається.

— Чому?

— Бо за нормальних умов це самоприниження для України як держави, це свідчить про слабкість державних інституцій, недостатність суспільної довіри до них. Невже ми не можемо знайти в себе авторитетних людей, які можуть провести такі конкурси? Мені здається, що серед українців точно є чимало тих, хто міг би гідно виконувати цю роль.

Водночас я розумію вимушеність цього кроку. Важко повірити, що політична влада чи суддівські структури призначать до такої комісії незалежну людину, а не слухняного виконавця їхньої волі. А в іноземців тут немає «своїх» кандидатів, на них складніше впливати, бо вони цінують свою репутацію й авторитет.

В умовах, які були, це загалом позитивний досвід. Проте сподіваюся, що незабаром потреба у залученні іноземців до різного роду конкурсних комісій в Україні відпаде.

— Із двох кандидатів-суддів Верховного суду, які не є кар'єрними суддями, а потрапили до системи після 2016 року, судді обрали до Вищої ради правосуддя менш прогресивного й сумнівнішого з погляду доброчесності.

Що має змінитись, аби судді голосували за гідних кандидатів з-поза системи?

— Гадаю, в суддівському середовищі завжди обиратимуть собі подібних. Це добре працюватиме там, де доброчесність, незалежність і справедливість є визначальними цінностями. На жаль, наразі є так, як є. Здебільшого це все ще гарні слова, якими,

наче фіговим листком, покривають кругову поруку, свавілля та безвідповідальність.

— **А з чого цей запит має з'явитися?**

— З наполегливої роботи громадянського суспільства, оновлення правничої освіти, через зміну поколінь, поступову трансформацію судової системи. Ми бачимо, що простих і швидких рішень тут немає.

Загалом, гадаю, сталося найреволюційніше, що могло статися в цих умовах: кваліфікаційне оцінювання суддів, залучення громадськості, іноземних експертів. Врешті-решт, Вищий антикорупційний суд. Суддів притягають до відповідальності за хабарі, їм оголошують реальні строки — цього майже не було раніше.

Ці реформи були потрібні. Наші очікування завжди більші, ми завжди прагнемо досягати чогось на 100%. Але якщо ми досягаємо певного прогресу порівняно з тим, що було раніше, це теж позитивний результат. Однак на цьому не можна зупинятися.

Десь ми були ідеалістами, десь романтиками, десь думали, що все швидко зміниться. В реальності все повільніше, ніж хотілося б. Але результат однаково є.

Роман Куйбіда,
військовий ЗСУ

Може, він не одразу видимий. В історичному вимірі, якщо ми подивимося на ці події, скажімо, за десять років, двадцять, то зможемо краще оцінити досягнуте.

— Романе, 2022 року ви подали документи на посаду члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Але з початком повномасштабного вторгнення добровільно мобілізувалися до лав Збройних сил України. 2023-го вас обрали переможцем конкурсу, однак ви відмовились від подальшої участі через службу у війську. Чи шкодуєте про цей вибір?

— 2022-го ми ще були налаштовані на швидке закінчення війни — так працював медійний простір. Це й спонукало мене тоді податися на конкурс, адже для реалізації цілей судової реформи ще потрібно виконати багато роботи. Але не подолавши зовнішнього ворога, провести успішні реформи набагато складніше. 2023 року стало зрозуміло, що війна буде виснажливою. Тому довелося визначатися, керуючись внутрішнім відчуттям пріоритетів.

Я не шукав і не шукаю можливості звільнитися з війська в такий спосіб. Ми ще не закінчили війну перемогою.

Джерело: «Дзеркало тижня»

Микола Погорецький,
доктор юридичних наук,
професор, перший проректор
КНУ імені Тараса Шевченка,
член-кор. НАПрН України,
голова експертної ради
з правових наук МОН України

ПРАВНИКІВ БАГАТО — ЯКІСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ЗАМАЛО: ЯК УКРАЇНІ ПЕРЕЙТИ НА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ

Україна має велику кількість людей із юридичними дипломами. Але головне питання сьогодні полягає не в тому, скільки юристів випускають університети та спеціалізовані навчальні заклади МВС і СБУ. Головне питання інше – чи здатна українська система юридичної освіти готувати правників, які мислять категоріями верховенства права, прав людини, професійної доброчесності, незалежності правничої професії та європейських стандартів правничої діяльності.

Це питання давно вийшло за межі університетських аудиторій. Воно безпосередньо стосується якості правосуддя, діяльності адвокатури, прокуратури, органів правопорядку та безпеки, державного управління й захисту прав людини. Якість юридичної освіти зрештою визначає не лише рівень підготовки випускника, а й те, яким буде судове рішення, прокурорське обвинувачення, адвокатський захист, нотаріальна дія, управлінське

рішення чи реакція правоохоронця на порушення прав людини.

Європейська інтеграція України – це не лише адаптація законодавства, ухвалення нових кодексів чи звіти перед Брюсселем. Це насамперед формування правової системи, у якій закон реально працює, суд є незалежним, адвокатура – професійною, прокуратура – доброчесною, державна влада – обмеженою правом, а права людини – не декларацією,

а щоденною практикою правозастосування.

Для цього потрібні не просто випускники юридичних факультетів та інститутів. Для цього потрібні правники європейської правової культури – фахівці, здатні діяти професійно, доброчесно, незалежно й відповідально перед людиною, суспільством і державою.

Саме тому реформа юридичної освіти перестала бути другорядною темою. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р схвалено Дорожню карту з питань верховенства права в межах переговорного процесу щодо вступу України до Європейського Союзу. Окремий розділ цього документа присвячений реформі правничої освіти: модернізації системи підготовки правників, перегляду доступу до правничої професії, посиленню акредитації, академічної доброчесності та оновленню Єдиного державного кваліфікаційного іспиту з акцентом на право ЄС, етику і професійну відповідальність.

Водночас важливо чітко розрізнити документи різного юридичного статусу, які сьогодні формують дискусію про реформу юридичної освіти. Дорожня карта з питань верховенства права, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 475-р, є офіційним урядовим документом у межах переговорного процесу щодо вступу України до ЄС. Натомість значна частина концептуальних підходів до реформування правничої освіти була сформульована у проєкті Концепції розвитку юридичної освіти, який обговорювався експертним середовищем і профільним парламентським комітетом.

Цей проєкт не набув статусу чинного нормативного акта. Однак його положення важливі для розуміння

логіки сучасної реформи: встановлення стандартів юридичної освіти, посилення практичної підготовки, підвищення конкурентоспроможності випускників правничих шкіл і формування правників із належними професійними компетентностями.

Фактично Європейський Союз ставить перед Україною не лише питання про зміст законів, а й питання про тих, хто ці закони застосовуватиме. Хто навчає майбутніх суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, науковців і державних службовців? За якими стандартами їх готують? Чи можна довіряти системі, яка видає юридичний диплом? І чи означає цей диплом реальну готовність людини діяти професійно, доброчесно та відповідально в умовах правової держави?

Дипломів багато – гарантії професійної якості мало

Протягом тривалого часу українська юридична освіта розвивалася переважно за логікою кількісного розширення. Право поступово стало однією з наймасовіших спеціальностей, а юридичні програми почали відкриватися у найрізноманітніших закладах вищої освіти: від класичних університетів до технічних, аграрних, транспортних, економічних, педагогічних та інших ЗВО. У результаті система правничої освіти дедалі більше орієнтувалася не на концентрацію якості, а на масовість підготовки та розширення освітнього ринку.

Держава отримала значну кількість випускників із юридичними дипломами, однак сама по собі масовість дипломів не створює якості правничої освіти. Вона може створювати статистику, конкуренцію за абітурієнта, масштабні набори та розгалужену

мережу програм. Але вона не гарантує, що за дипломом стоять реальні знання, професійне мислення, практичні навички, правова культура, академічна доброчесність і здатність діяти відповідально в умовах правової держави.

Проблема полягає саме в тому, що кількість юридичних дипломів в Україні тривалий час не супроводжувалася належними гарантіями професійної якості. Формальна наявність диплома ще не означає готовності людини бути суддею, адвокатом, прокурором, нотаріусом, науковцем, викладачем права чи фахівцем сектору правопорядку. Правнича професія є однією з тих сфер, де ціна неякісної підготовки вимірюється не лише помилками в роботі, а й людською свободою, правами людини, довірою до правосуддя та легітимністю державної влади.

Станом на 1 жовтня 2024 року підготовку бакалаврів за спеціальністю «Право» здійснювали 167 закладів вищої освіти та їхніх структурних підрозділів, магістрів права — 125, докторів філософії у галузі права — 79. Загальна кількість здобувачів юридичної освіти становила майже 100 тисяч осіб. Такі масштаби самі по собі свідчать не лише про популярність юридичної освіти, а й про надмірну фрагментацію системи підготовки правників.

Водночас станом на 1 січня 2024 року в Єдиній державній електронній базі з питань освіти містилася інформація приблизно про 600 активних освітніх програм з права всіх рівнів. Однак за новими правилами акредитації до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти подавалася лише приблизно третина таких програм. Значна частина системи юридичної освіти фактично продовжувала

функціонувати на підставі старих ліцензійних та акредитаційних рішень, без проходження повноцінної сучасної зовнішньої оцінки якості.

Це означає, що держава тривалий час не мала повної, актуальної та об'єктивної картини реального стану значної частини правничої освіти. А без незалежної та вимогливої оцінки якості неможливо чесно гарантувати суспільству, що юридичний диплом справді підтверджує готовність людини до професійної правничої діяльності відповідно до стандартів верховенства права, професійної етики та прав людини.

Особливу небезпеку становить те, що формально акредитована, але фактично слабка юридична програма здатна роками випускати правників із недостатнім рівнем професійної підготовки. У результаті проблема неякісної освіти переноситься у сферу правосуддя, адвокатури, прокуратури, нотаріату, державного управління та сектору безпеки. Держава фактично починає отримувати фахівців, які мають диплом, але не завжди мають належне правниче мислення, професійну культуру, навички юридичної аргументації та здатність діяти відповідально в межах права.

Не менш небезпечним є й те, що надмірна кількість юридичних програм неминуче призводить до розпорошення кадрових, наукових і фінансових ресурсів. Сильні кафедри, авторитетні наукові школи та висококваліфіковані викладачі не можуть одночасно забезпечити однаково високий рівень підготовки у сотнях програм. У результаті частина закладів вищої освіти змушена формально виконувати ліцензійні вимоги без реальної академічної спроможності забезпечувати сучасний рівень правничої освіти.

Саме тому проблема юридичної освіти в Україні полягає не у «нестачі дипломів» і не у «недостатній кількості правників». Проблема полягає у відсутності достатніх системних гарантій того, що юридичний диплом підтверджує реальну професійну якість, а не лише факт завершення освітньої програми.

Якість правничої освіти є не лише відповідальністю конкретного університету чи факультету/інституту. Це відповідальність держави, яка ліцензує програми, встановлює стандарти, проводить акредитацію, фінансує підготовку, допускає випускників до професії й потім очікує від них якісного правосуддя, доброчесної прокуратури, професійної адвокатури, ефективного нотаріату, правомірної діяльності органів правопорядку та реального захисту прав людини.

Саме тому держава повинна перейти від логіки формального контролю кількості юридичних програм до логіки відповідальності за реальну якість підготовки правника. У сфері права компроміс із якістю зрештою означає компроміс із верховенством права, довірою до правосуддя та здатністю держави забезпечувати законність і захист прав людини.

Не кожен університет має бути правничою школою

Проблема полягає не в тому, що технічний, аграрний, економічний, транспортний чи педагогічний університет викладає окремі правові дисципліни. Це природна й об'єктивна потреба сучасної освіти. Інженеру необхідні знання з інтелектуальної власності, аграрію — із земельного та екологічного права, економісту — з фінансового, податкового й корпоративного

регулювання, фахівцю з кібербезпеки — із захисту персональних даних і цифрових прав, управлінцю — з адміністративного права та публічного врядування. Сучасний світ вимагає міждисциплінарності, і право дедалі більше інтегрується в різні професійні сфери.

Але зовсім інша ситуація виникає тоді, коли непрофільний або кадрово слабкий заклад починає масово готувати бакалаврів, магістрів, докторів філософії чи докторів юридичних наук, не маючи для цього належного академічного, професійного і дослідницького середовища. У таких випадках право перетворюється не на фундаментальну професійну школу, а на додатковий освітній продукт, який використовується для розширення контингенту студентів, збільшення фінансування або формального підвищення статусу закладу.

Правнича освіта — це не набір лекцій із кодексів і не формальна наявність ліцензії. Вона потребує сильної наукової школи, авторитетного кадрового складу, юридичної клініки, системної практичної підготовки, постійного зв'язку із судами, адвокатурою, прокуратурою, нотаріатом, правоохоронними інституціями, міжнародної академічної комунікації, професійної етики та культури правничого мислення. Саме це формує не просто випускника з дипломом, а правника, здатного діяти в умовах верховенства права.

Технічний університет може якісно викладати окремі правові дисципліни для своїх спеціальностей. Аграрний університет може розвивати земельне чи екологічне право. Економічний університет може спеціалізуватися на фінансовому, податковому чи корпоративному регулюванні. Але готувати професійного правника має лише той

заклад, який реально функціонує як правнича школа, а не лише формально має юридичну програму або ліцензію.

Сьогодні в Україні склалася ситуація, коли право на підготовку правників фактично отримала надто велика кількість закладів, частина з яких не має ані достатньої кількості фахових докторів юридичних наук, ані потужного наукового середовища, ані сучасної практичної інфраструктури. У результаті відбувається розпорошення кадрових, фінансових і наукових ресурсів, а сама юридична освіта дедалі більше ризикує втратити професійну ідентичність і стандарти якості.

Особливо небезпечно це проявляється на рівні магістратури, аспірантури та докторантури. Підготовка магістра права, доктора філософії чи доктора юридичних наук не може здійснюватися за принципом «відкрили програму — набрали здобувачів». Для цього потрібні визнані правничі школи, потужні наукові колективи, фахові дослідницькі семінари, міжнародна академічна інтеграція, системна наукова апробація та реальний зв'язок із правозастосовною практикою. Інакше юридична наука перетворюється на імітацію дослідницької діяльності, а докторський ступінь – на формальний атрибут статусу.

Це не обмеження університетської автономії. Навпаки, справжня автономія неможлива без відповідальності. Якщо заклад претендує на підготовку майбутніх суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, науковців і викладачів права, він повинен довести свою кадрову, академічну, практичну та етичну спроможність. Автономія не може бути прикриттям для збереження формальних, слабких або неконкурентоспроможних юридичних програм.

Метою реформи не може бути

механічне скорочення кількості юридичних факультетів чи адміністративне «закриття» університетів. Метою має бути створення такої системи, у якій право готувати правників мають лише ті заклади, що реально довели свою якість, спроможність і відповідальність перед суспільством. Слабкі, формальні й неконкурентоспроможні юридичні програми повинні або змінитися, або об'єднатися з сильнішими центрами, або втратити право на підготовку правників.

Це не атака на освіту і не боротьба з університетською автономією. Це нормальна вимога правової держави до якості професійної підготовки тих людей, яким суспільство довірятиме здійснення правосуддя, захист прав людини, прокурорське обвинувачення, адвокатський захист, державне управління та застосування державного примусу.

Європейський досвід демонструє спільну закономірність: висока якість правничої освіти забезпечується не безконтрольним збільшенням кількості юридичних програм, а концентрацією ресурсів у сильних правничих школах, жорсткими стандартами акредитації, високими вимогами до викладачів і прозорими правилами доступу до професії. У більшості країн Європейського Союзу слабкі або неспроможні програми або об'єднуються з сильнішими центрами, або втрачають право на підготовку правників. Це сприймається не як «обмеження освіти», а як відповідальність держави перед суспільством і правничою професією.

Україна також повинна перейти від логіки формального утримання будь-яких юридичних програм до логіки відповідальності за якість підготовки правника. У сфері підготовки

правників компроміс із якістю зрештою означає компроміс із правосуддям, верховенством права та здатністю держави забезпечувати законність і захист прав людини.

**Кафедра і гарант освітньої програми:
внутрішній центр якості правничої освіти**

У дискусії про реформу юридичної освіти зазвичай основна увага приділяється ліцензуванню, акредитації, Єдиному державному кваліфікаційному іспиту, діяльності НАЗЯВО та державній політиці у сфері освіти. Усе це справді важливо. Але існує ще одна ключова ланка, без якої жодна реформа правничої освіти не стане реальною, кафедра та гарант освітньої програми.

Саме кафедра є базовим академічним осередком правничої школи. Не міністерство, не акредитаційна справа і не формальний навчальний план щоденно формують якість майбутнього правника. Її формує кафедра через добір викладачів, зміст дисциплін, методiku викладання, наукову роботу, академічну доброчесність, практичну підготовку, зв'язок із судами, адвокатурою, прокуратурою, нотаріатом, правозахисними інституціями та професійним середовищем загалом.

Правнича школа починається не з назви факультету/інституту і не з формальної ліцензії. Вона починається з кафедр, де існує сильне академічне середовище, авторитетні науковці, реальна наукова школа, вимоглива культура викладання та професійна відповідальність перед студентом і суспільством.

Однією з проблем сучасної юридичної освіти є поступове знецінення ролі кафедри. У багатьох випадках вона перестає бути центром наукової

школи, професійного наставництва й академічного розвитку та дедалі більше перетворюється лише на адміністративний підрозділ для розподілу навантаження і підготовки звітів. Але сильна кафедра права має бути не бюрократичною одиницею, а інтелектуальним ядром правничої школи.

Особливе значення має постать завідувача кафедри. У сильній правничій школі це не просто адміністратор. Як правило, це керівник наукової школи, найавторитетніший науковець і освітянин у відповідній галузі права, людина, яка формує академічний рівень кафедри, забезпечує наступність поколінь, підтримує молодих учених, визначає дослідницькі напрями та відповідає за професійну репутацію кафедри.

Саме тому чинне законодавче обмеження, за яким завідувач кафедри не може перебувати на посаді більш як два строки, потребує перегляду. Такий підхід може бути виправданим щодо окремих адміністративних посад, однак механічне перенесення цієї логіки на кафедру є помилковим. Кафедра права є не лише адміністративним підрозділом, а насамперед науковою школою, а наукові школи не створюються за кілька років і не повинні штучно руйнуватися через формальне завершення другого строку керівника.

Для правничої освіти особливо небезпечно втрачати академічне лідерство там, де воно реально існує. Якщо завідувач кафедри забезпечує високу якість освітнього процесу, має професійний авторитет, підтримку колективу, наукові результати й здатність розвивати кафедру, закон не повинен автоматично усувати його лише через завершення другого строку перебування на посаді.

Тому відповідна норма Закону України «Про вищу освіту» має бути переглянута. Йдеться не про безконтрольне перебування на посаді, а про іншу модель відповідальності: відкритий конкурс, регулярне оцінювання результатів роботи кафедри, врахування позиції колективу, якості викладання, наукової діяльності, академічної доброчесності, результатів акредитації та ЄДКІ. Якщо завідувач кафедри демонструє реальні результати й користується довірою професійного середовища, закон не повинен штучно обмежувати можливість продовження його роботи.

Не менш важливою є роль гаранта освітньої програми. У сучасній системі забезпечення якості гарант не повинен бути формальною особою, яка з'являється лише під час акредитації або підписання документів самооцінювання. Він має бути академічним лідером програми, який відповідає за її цілісність, логіку, актуальність і відповідність сучасним вимогам правничої професії.

Сьогодні однією з головних проблем є те, що гарант освітньої програми часто не має достатніх реальних повноважень. Формально він відповідає за програму, але фактично не завжди може впливати на кадрове забезпечення, зміст дисциплін, практичну підготовку, якість викладання чи оновлення освітніх компонентів. У результаті виникає небезпечна ситуація: відповідальність існує, а реальних інструментів впливу недостатньо.

Для юридичної освіти це особливо критично. Гарант освітньої програми з права має бути не технічним координатором акредитаційної документації, а фаховим правником із високим науковим рівнем, професійним авторитетом і розумінням сучасної

правничої професії. Він повинен бачити програму як цілісну модель підготовки правника: від програмних результатів навчання до практики, юридичної клініки, ЄДКІ, професійної етики, права ЄС і стандартів прав людини.

Тому гаранту освітньої програми мають бути надані реальні академічні та організаційні повноваження. Він повинен мати право ініціювати оновлення освітньої програми, перегляд навчального плану, зміну освітніх компонентів, аналіз результатів ЄДКІ, залучення роботодавців, випускників і професійного середовища до розвитку програми.

Особливо важливо забезпечити правильну взаємодію між кафедрою та гарантом освітньої програми. Освітня програма не може існувати окремо від кафедри, а кафедра не може бути байдужою до якості програми, яку реалізує. Якщо гарант не має підтримки кафедри, його діяльність стає формальною. Якщо кафедра не визнає відповідальності гаранта, програма втрачає цілісність управління.

Оптимальною є модель партнерства, у якій завідувач кафедри відповідає за академічне середовище, кадрову політику, наукову школу та організацію освітнього процесу, а гарант освітньої програми за цілісність програми, відповідність стандартам, зв'язок із професійним середовищем, студентами, випускниками та роботодавцями.

Кафедра і гарант освітньої програми мають бути також першими інституційними фільтрами академічної доброчесності. Саме вони повинні забезпечувати реальний контроль якості письмових робіт, недопущення плагіату, прозорість оцінювання, належне рецензування кваліфікаційних

і дисертаційних досліджень та формування культури професійної відповідальності.

Особливого значення це набуває на рівні магістратури, аспірантури та докторантури. Саме кафедра повинна бути середовищем формування дослідницької культури, правничої методології, академічної дискусії та наступності наукової школи. Якщо аспірант або докторант фактично не включений у життя кафедри, не проходить реальної апробації результатів і не отримує вимогливого наукового наставництва, підготовка наукових кадрів неминуче перетворюється на формальність.

Отже, реформа правничої освіти повинна охоплювати не лише акредитацію, ЄДКІ чи ліцензійну політику. Вона має передбачати відновлення ролі кафедри як базового осередку правничої школи та посилення статусу гаранта освітньої програми як реального академічного лідера програми.

Без сильної кафедри, авторитетного завідувача та сильного гаранта освітньої програми будь-яка правнича освіта ризикує перетворитися лише на набір формальних документів і процедур. Саме кафедра, гарант і академічне середовище щоденно визначають, чи отримає студент лише диплом, чи стане справжнім правником, здатним служити праву, захищати людину й утверджувати верховенство права.

Ліцензійна політика, яку потрібно переглянути

Саме тому перегляд ліцензійної політики у сфері юридичної освіти має враховувати не лише формальні показники закладу вищої освіти, а й реальну спроможність його кафедр, авторитетність наукових шкіл, якість

роботи гарантів освітніх програм, рівень практичної підготовки, стан академічної доброчесності та здатність внутрішньої системи забезпечення якості реально впливати на зміст і результати правничої освіти.

Окремого й принципового перегляду потребує багаторічна ліцензійна політика держави у сфері підготовки правників. За роки незалежності Україна в особі Міністерства освіти і науки надмірно розширила мережу закладів вищої освіти, які отримали право готувати бакалаврів і магістрів права, докторів філософії та докторів юридичних наук. У результаті система юридичної освіти значною мірою почала розвиватися за логікою кількісного розширення, а не концентрації якості.

Особливо проблемним стало відкриття магістратур, аспірантур і докторантур з права у закладах, які фактично не мають повноцінної правничої школи: достатньої кількості висококваліфікованих науковців, потужних кафедр, сталого дослідницького середовища, авторитетних наукових шкіл, юридичних клінік, професійних баз практики, міжнародної академічної комунікації та системного зв'язку з правничою професією.

Проблема полягає не лише у формальному дотриманні ліцензійних вимог. Йдеться про значно глибше й принциповіше питання: чи має конкретний заклад вищої освіти реальну академічну, професійну та дослідницьку спроможність називатися правничою школою? Чи здатні його кафедри формувати сучасне правниче мислення, забезпечувати належний рівень практичної підготовки, підтримувати наукову школу й гарантувати якість юридичної освіти? Якщо такої спроможності немає, право

готувати правників не повинно зберігатися лише за інерцією, на підставі старих ліцензійних рішень або формального статусу факультету/інституту.

Ліцензія на підготовку правників не може бути довічним адміністративним дозволом. Вона має бути підтвердженням реальної якості, кадрової спроможності, наукової репутації, ефективної роботи кафедр, професійного рівня гарантів освітніх програм, практичної інфраструктури та відповідальності закладу перед студентом, професією і суспільством. У сфері юридичної освіти формальна ліцензія без реальної якості є не просто освітньою проблемою. Вона створює ризик для правосуддя, адвокатури, прокуратури, державного управління, сектору безпеки і всієї системи захисту прав людини.

Окремо слід наголосити, що магістерська, аспірантська і докторська підготовка у сфері права не можуть бути механічним продовженням бакалаврської програми. Це рівні освіти і науки, які потребують значно вищої концентрації фахових кадрів, сильної кафедральної та дослідницької культури, авторитетних наукових шкіл, якісних наукових публікацій, міжнародної академічної інтеграції, професійного наукового керівництва та реальної участі у формуванні правової доктрини.

Саме тому перегляд ліцензійної політики має стосуватися не лише кількості юридичних програм, а передусім їхньої реальної спроможності. Держава повинна перейти від формального обліку програм до змістовної оцінки того, чи здатний конкретний заклад вищої освіти готувати правника, дослідника, викладача права або доктора юридичних наук відповідно до сучасних європейських стандартів правничої освіти.

У центрі такої оцінки мають бути не лише формальні показники кадрового забезпечення чи кількість публікацій, а реальний стан кафедр, наявність і рівень наукових шкіл, результати ЄДКІ, якість практичної підготовки, робота юридичних клінік, академічна доброчесність, міжнародна інтеграція, зв'язок із правничою професією та здатність освітнього середовища формувати правника, який мислить категоріями верховенства права, прав людини, професійної етики та відповідальності перед суспільством.

Саме за такими критеріями держава повинна визначати, які правничі школи мають право готувати майбутніх суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, науковців і викладачів права, а які юридичні програми потребують глибокого реформування, об'єднання із сильнішими центрами або припинення підготовки правників.

Докторський рівень юридичної науки: небезпечна девальвація

Останніми роками дедалі помітнішою стає ще одна небезпечна тенденція – стрімке зниження якості докторських досліджень у галузі права. Для частини практиків докторська дисертація дедалі частіше перестає бути результатом багаторічної наукової праці й перетворюється на інструмент особистого статусу, кар'єрного просування, корпоративного впливу, а подекуди – і на відверто комерційний проект. У таких випадках докторський ступінь починає сприйматися не як підтвердження здатності створювати нове наукове знання, а як елемент престижу, службової ваги чи академічного «капіталу».

Нерідко докторська дисертація фактично підміняється розширеним

описом професійного досвіду, компліляцією давно відомих положень або спробою академічної легітимації службового статусу. У таких випадках докторський рівень перестає бути простором народження нових доктринальних ідей, розвитку правової науки та формування справжніх наукових шкіл і дедалі більше ризикує перетворитися на інструмент академічного престижу та службового впливу.

Разом із девальвацією змісту докторських досліджень неминуче девальвується і сам докторський ступінь, який поступово втрачає належний авторитет, довіру та повагу в науковому середовищі. І це вже проблема не лише академічного середовища. Така тенденція становить пряму загрозу для всієї системи правничої освіти й правової держави загалом, адже деградація докторського рівня неминуче веде до деградації юридичної науки, ослаблення правничих шкіл і зниження якості підготовки майбутніх правників.

Докторська дисертація з права не може бути індивідуальним статусним проектом, відірваним від наукової школи, фахової апробації та відповідального академічного керівництва. Вона повинна залишатися самостійним фундаментальним дослідженням, здатним розвивати правову науку, формувати нові підходи до розуміння права та впливати на правозастосовну практику.

Саме тому докторська підготовка у сфері права має концентруватися у профільних правничих школах провідних університетів і науково-дослідних установах НАН України та НАПрН України, де реально існують авторитетні наукові школи, фахове академічне середовище, системна наукова апробація досліджень і жива інтелектуальна дискусія.

Докторантура не повинна бути формальною оболонкою для індивідуального захисту дисертації. Її змістом має бути повноцінне включення докторанта в наукове середовище: участь у дослідницьких семінарах, фахових дискусіях, міжнародній академічній комунікації, публікація результатів у якісних наукових виданнях та постійна професійна апробація наукових положень.

Обов'язковим елементом такої системи має бути сильний і відповідальний науковий консультант докторської дисертації. Вимоги до нього повинні бути значно жорсткішими, ніж сьогодні: науковий ступінь доктора юридичних наук, щонайменше п'ятирічний стаж після захисту докторської дисертації, основне місце роботи у профільному закладі вищої освіти або науково-дослідній установі, наявність авторитетних наукових праць саме за тематикою дисертаційного дослідження докторанта, досвід підготовки наукових кадрів та реальна належність до відповідної наукової школи.

Науковий консультант повинен бути не формальним підписантом документів, а академічним лідером і гарантом наукового рівня докторського дослідження. Саме він має забезпечувати не адміністративний супровід, а справжнє наукове наставництво, методологічну вимогливість, добросчесну апробацію результатів і відповідальність за якість дисертаційного дослідження.

Так само спеціалізовані вчені ради для захисту докторських дисертацій з юридичних наук мають створюватися лише у тих профільних правничих школах і науково-дослідних установах, де існує належне кадрове, дослідницьке та академічне середовище.

Неможливо забезпечити якісний докторський рівень там, де відсутня потужна правнича школа, системна наукова діяльність і визнане професійне середовище.

Інакше докторський ступінь остаточно ризикує перетворитися не на підтвердження здатності створювати нове наукове знання, а на атрибут академічного статусу, службового впливу чи професійного престижу. Це вже не проблема окремих дисертацій або окремих науковців — це загроза для самої системи правничої освіти та правової держави.

Адже деградація юридичної науки неминуче веде до деградації правничої освіти, слабка правнича освіта породжує слабе правосуддя, а слабе правосуддя — недовіру до права, руйнування правової культури, поширення правового нігілізму в суспільстві та ослаблення інституційної спроможності держави забезпечувати законність, справедливість і захист прав людини.

У воюючій державі, яка одночасно проходить шлях європейської інтеграції, така деградація становить уже не лише освітню чи академічну проблему, а фактор системного послаблення держави.

**Національна академія правових наук:
центр координації юридичної науки
й правничої освіти**

У дискусії про реформу юридичної освіти не можна оминати роль Національної академії правових наук України. Якщо Міністерство освіти і науки відповідає за державну політику у сфері освіти, а Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти — за зовнішнє оцінювання освітніх програм, то НАПрН України має виконувати іншу, не менш важливу функцію:

бути національним центром координації правничої науки, доктринального розвитку права і науково-експертної підтримки правничої освіти.

Це не питання інституційного престижу чи відомчого впливу. Це питання самої логіки розвитку правової держави. Якісна правнича освіта неможлива без сильної юридичної науки. А юридична наука не може розвиватися стихійно, фрагментарно й ізольовано в десятках слабких або випадкових освітніх програм. Якщо в державі немає авторитетного центру, який бачить загальний стан правових досліджень, координує наукові напрями, формує пріоритети, підтримує наукові школи й забезпечує фахову експертизу, юридична наука поступово перетворюється на сукупність розрізнених дисертацій, конференцій і публікацій без реального впливу на правову систему.

Саме НАПрН України за своїм статусом і природою покликана відігравати таку роль. Академія має бути не адміністративним дублером МОН чи НАЗЯВО, а науково-доктринальним центром, здатним формувати бачення розвитку правової науки, оцінювати стан правничих наукових шкіл, підтримувати високі стандарти юридичних досліджень і забезпечувати зв'язок між правовою доктриною, законодавством, правозастосовною практикою та юридичною освітою.

У реформі юридичної освіти НАПрН України не повинна залишатися лише символічною академічною інституцією. Вона має стати активним експертним майданчиком, який допомагає державі відповісти на принципові питання: де в Україні є справжні правничі наукові школи; які заклади вищої освіти та науково-дослідні установи реально здатні готувати докторів

філософії і докторів юридичних наук; які напрями правових досліджень є пріоритетними для європейської інтеграції, післявоєнного відновлення, реформи правосуддя, захисту прав людини, безпеки, антикорупційної політики, розвитку приватного права та модернізації публічного управління.

Особливо важливою є роль НАПрН України у впорядкуванні аспірантур, докторантур і спеціалізованих вчених рад у галузі права. Саме Академія у співпраці з МОН, НАЗЯВО, провідними правничими школами та науковими установами могла б ініціювати створення карти авторитетних правничих наукових шкіл України. Така карта має показати, де реально існує науковий потенціал для підготовки докторів філософії та докторів юридичних наук, а де аспірантура чи докторантура існує переважно формально.

Це не означає, що НАПрН України має адміністративно «роздавати дозволи» університетам. Але вона повинна мати вагомий експертний голос у визначенні критеріїв якості докторської підготовки, вимог до наукових консультантів, оцінки спроможності наукових шкіл, тематичних пріоритетів дисертаційних досліджень і стандартів наукової доброчесності. Без такої фахової координації держава ризикує й надалі мати формально велику мережу аспірантур і докторантур, але слабкий реальний результат для юридичної науки та правничої освіти.

Не менш важливо, щоб НАПрН України виконувала роль доктринального мосту між юридичною наукою, правничою освітою, законодавчою діяльністю і правозастосуванням. Академія має координувати не лише дослідження «для науки», а й дослідження, які потрібні державі: щодо

імплементції права ЄС, виконання рішень ЄСПЛ, реформування судової системи, розвитку кримінальної юстиції, оновлення правоохоронної системи, захисту власності, цифровізації права, інформаційної безпеки, відновлення України та відповідальності за міжнародні злочини.

У цьому контексті НАПрН України могла б щороку готувати національну доповідь про стан правничої науки і юридичної освіти. У такій доповіді варто оцінювати ключові тенденції розвитку юридичної науки, проблеми докторської підготовки, стан наукових шкіл, якість дисертаційних досліджень, тематику правових досліджень, потреби законодавства і практики, а також відповідність правничої освіти європейським стандартам. Така доповідь могла б стати важливим орієнтиром для МОН, НАЗЯВО, парламентських комітетів, правничих шкіл, спеціалізованих вчених рад і професійної спільноти.

Водночас сама НАПрН України також має відповідати викликам часу. Її роль у реформі юридичної освіти має бути не декларативною, а реальною: відкриті експертні обговорення, прозора оцінка стану правової науки, залучення молодих учених, співпраця з провідними університетами, участь у міжнародних дослідницьких мережах, підтримка якісних фахових видань і формування високих стандартів наукової доброчесності. Академія має не лише зберігати академічну традицію, а й оновлювати її відповідно до потреб воюючої держави, європейської інтеграції та післявоєнного відновлення.

Водночас у контексті реформи юридичної освіти та науки важливо порушити і питання модернізації самої Національної академії правових наук України. Йдеться не про заперечення

її ролі чи академічної традиції, а навпаки, про необхідність її оновлення відповідно до сучасних викликів розвитку науки, освіти, європейської інтеграції та потреб воюючої держави.

Сьогодні реформування НАПрН України має розглядатися у ширшому контексті модернізації всієї системи академічної науки України, включно з реформуванням Національної академії наук України. В умовах воєнного та післявоєнного періоду держава потребує не інерційного збереження радянських або пострадянських моделей функціонування академічних установ, а формування сучасної, відкритої, конкурентної й інтегрованої в європейський науковий простір системи юридичної науки.

НАПрН України повинна посилити свою роль не як закритої корпоративної структури, а як відкритого науково-доктринального центру, здатного координувати розвиток правничої науки, підтримувати авторитетні наукові школи, залучати молодих учених, розвивати міжнародні дослідницькі проекти та формувати сучасний порядок денний юридичних досліджень для держави, яка воює, реформує правосуддя, інтегрується до Європейського Союзу та здійснює післявоєнне відновлення.

Особливого значення набуває необхідність оновлення кадрової політики, посилення прозорості діяльності академічних установ, розвитку міждисциплінарних досліджень, підтримки молодих науковців, інтеграції науки й освіти, а також реального включення академічних інститутів у міжнародний науковий простір. У сучасних умовах академічна юридична наука не може залишатися ізольованою від європейських дослідницьких мереж, міжнародних грантових програм, цифрових технологій, практики ЄСПЛ, права ЄС та новітніх викликів

у сфері безпеки, цифровізації, воєнних злочинів, відновлення держави й захисту прав людини.

Не менш важливо, щоб реформування НАПрН України відбувалося не шляхом механічного скорочення чи формального «осучаснення» структур, а через посилення її реальної наукової спроможності, конкурентності та авторитету. Академія має стати центром продукування сучасної правової доктрини, наукової експертизи для держави та інтелектуального забезпечення реформи правничої освіти, правосуддя й правової системи України загалом.

Саме в цьому полягає сучасна місія Національної академії правових наук України в умовах війни, європейської інтеграції та майбутнього післявоєнного відновлення держави.

Отже, реформа юридичної освіти потребує не лише рішень МОН і НАЗЯВО. Вона потребує сильного наукового центру, здатного координувати розвиток правничої науки, підтримувати авторитетні наукові школи, відновлювати вимогливість до докторських досліджень і забезпечувати зв'язок між правовою доктриною, освітою та практикою. Таку роль природно має виконувати Національна академія правових наук України. Без її активної участі реформа юридичної освіти ризикує залишитися переважно адміністративною. З її участю вона може стати справді змістовною – реформою не лише дипломів і програм, а правничої науки, правової культури і професійної якості українського правника.

**Правник – не виконавець державної волі,
а захисник права**

Українська юридична освіта значною мірою успадкувала радянську

модель, у якій правник розглядався передусім як службовець державного апарату, покликаний забезпечувати функціонування адміністративної системи та реалізацію владної волі. У такій моделі право сприймалося не як інструмент захисту людини і обмеження державної влади, а як механізм управління суспільством. Відповідно й підготовка юриста орієнтувалася переважно на формальне знання законодавства, підпорядкування державній дисципліні та виконання процедурних функцій.

Європейський підхід до правничої професії є принципово іншим. У сучасній правовій державі правник служить не адміністративній системі, а праву, людині та суспільству. Його професійна місія полягає не в механічному виконанні державної волі, а в забезпеченні верховенства права, захисті прав людини, стримуванні свавілля влади, підтриманні справедливості та правової рівноваги між державою і громадянином.

Саме тому сучасна правнича освіта не може обмежуватися лише вивченням законодавства, кодексів і процедур. Майбутній правник повинен розуміти зміст верховенства права, прав людини, принципу юридичної визначеності, заборони свавілля, принципу пропорційності, права на справедливий суд, професійної етики, незалежності правничої професії та культури юридичної аргументації. Він має навчитися мислити не лише категоріями формальної законності, а й категоріями справедливості, гідності, свободи та відповідальності.

Справжній правник повинен уміти не лише знайти норму закону чи процитувати судову практику. Він має бути здатним оцінити, чи відповідає конкретне застосування норми

принципам справедливості, людської гідності, конституційним цінностям, стандартам Ради Європи та Європейського Союзу. За текстом норми він повинен бачити не тільки юридичну конструкцію, а й людину, її права, свободу, безпеку та гідність. Саме ця здатність відрізняє професійного правника від технічного виконавця процедур.

Таке розуміння правничої професії особливо важливе для держави, яка одночасно веде війну, проходить складний шлях європейської інтеграції та реформує власну правову систему. У цих умовах правник має бути не частиною адміністративної інерції, а носієм правової культури, здатним діяти професійно навіть в умовах політичного чи владного тиску, захищати права людини у кризових ситуаціях і не допускати перетворення державної доцільності на виправдання свавілля.

Саме на таке бачення орієнтують і підходи, закладені у проекті Концепції розвитку юридичної освіти, який обговорювався експертним середовищем і профільним парламентським комітетом. У ньому наголошувалося на необхідності підготовки правників, здатних застосовувати право відповідно до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, заснованих на незалежності, компетентності, доброчесності й професійній відповідальності.

Юридична освіта, яка не формує такої правової культури, може видати диплом, але не здатна сформувати справжнього правника. У результаті виникає професійний правовий нігілізм: право починає сприйматися як технічний інструмент влади, а не як система захисту людини і справедливості. Це становить небезпеку не лише для окремої професії, а й для всієї правової держави, оскільки руйнує

довіру до права, правосуддя та самої ідеї справедливості.

Саме тому реформа юридичної освіти повинна бути реформою не лише навчальних планів чи процедур акредитації. Вона має стати реформою правничого мислення, професійної етики та правової культури майбутніх правників. Без цього будь-які зміни назв дисциплін або формальних стандартів залишаться лише імітацією європейських реформ.

Правоохоронна діяльність і державна безпека: окрема модель професійної підготовки

Окремою і надзвичайно чутливою проблемою залишається змішування правничої освіти з підготовкою кадрів для органів правопорядку та сектору безпеки. Йдеться про різні професійні моделі, різні функції держави, різні вимоги до професійної діяльності та різну логіку освітньої підготовки.

Правників мають готувати виключно правничі школи, здатні формувати не лише знання законодавства, а й правниче мислення, професійну етику, культуру верховенства права, повагу до прав людини та навички незалежного юридичного аналізу. Підготовка ж фахівців для правоохоронної діяльності, державної безпеки, контррозвідувальної, оперативно-службової та інших видів діяльності сектору безпеки і правопорядку повинна здійснюватися у спеціалізованих закладах сектору безпеки та правопорядку, які мають належну кадрову, професійну, матеріально-технічну й інституційну спроможність для такої підготовки. Водночас підготовка таких фахівців можлива і в окремих цивільних закладах вищої освіти, але лише за умови, що вони

реально відповідають спеціальним вимогам до кадрового забезпечення, практичної інфраструктури, правничої та безпекової спеціалізації й здатні забезпечити високий рівень професійної підготовки.

Підготовка фахівців сектору безпеки і правопорядку не може бути вузьковідомчою, закритою чи ізольованою від сучасних правових стандартів демократичної держави. Навпаки, саме у сфері правоохоронної діяльності та державної безпеки правовий компонент має бути максимально сильним, системним і принциповим, оскільки йдеться про підготовку людей, яким держава надає реальні владні повноваження щодо людини, суспільства і держави.

Майбутній правоохоронець чи фахівець у сфері державної безпеки повинен не декларативно, а на рівні професійного світогляду усвідомлювати зміст і цінність прав людини, конституційні межі державного примусу, абсолютну заборону катувань і жорстокого поводження, стандарти справедливого суду, принцип презумпції невинуватості, гарантії захисту персональних даних, свободи вираження поглядів і недоторканності приватного життя. Не менш фундаментальними для нього мають бути принципи доброчесності, пропорційності, верховенства права, професійної відповідальності та демократичного цивільного контролю над секторами безпеки й правопорядку.

Йдеться не про абстрактні теоретичні категорії, а про професійну підготовку людей, яким держава делегує право застосовувати примус, обмежувати свободу, втручатися у приватне життя, використовувати спеціальні повноваження, збирати інформацію, застосовувати силу, проводити

затримання, оперативні заходи чи спеціальні операції. Саме тому брак правової культури, професійної етики, поваги до прав людини або нерозуміння меж державної влади у сфері безпеки й правопорядку становить загрозу не лише окремій людині, а й конституційному ладу, демократії та самій правовій державі.

У сучасних умовах воєнного стану, гібридної агресії та посилення безпекових викликів вимоги до підготовки таких фахівців повинні бути ще вищими. Фахівець сектору безпеки має бути не лише професійно підготовленим у спеціальному чи оперативному аспекті, а й здатним діяти в межах права навіть у кризових ситуаціях, коли ризик порушення прав людини або зловживання владою суттєво зростає. Сильна держава відрізняється від авторитарної не обсягом примусу, а здатністю забезпечувати безпеку в межах права.

Саме тому освітні програми зі спеціальностей «Правоохоронна діяльність», «Державна безпека», «Національна безпека» повинні містити значно посилений правовий і правозахисний компонент. Йдеться не про кілька окремих дисциплін, а про системне формування професійної культури майбутнього правоохоронця чи фахівця сектору безпеки. У таких програмах обов'язковими мають бути поглиблене вивчення Конституції України, міжнародних стандартів прав людини, практики ЄСПЛ, права Європейського Союзу, стандартів застосування сили, гарантій недопущення катувань, демократичного цивільного контролю над силовими структурами, професійної етики, антикорупційних стандартів, правового режиму персональних даних і цифрових прав.

Водночас високими мають бути й вимоги до самих закладів вищої освіти, які готують таких фахівців. Такі ЗВО повинні мати: потужний кадровий склад із фахових юристів, правників-практиків, фахівців із прав людини, міжнародного права, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, державної безпеки та демократичного контролю над сектором безпеки; належну матеріально-технічну базу для практичної підготовки; системний зв'язок із практичними органами сектору безпеки та правопорядку; сучасні програми практичної підготовки й моделювання професійних ситуацій; реальне викладання права ЄС, міжнародних стандартів прав людини і практики ЄСПЛ; внутрішню систему академічної доброчесності та професійної етики; психологічний, етичний і правовий відбір кандидатів на навчання; систему постійного професійного та морально-етичного оцінювання здобувачів освіти.

Не менш важливо, щоб у таких закладах формувалося середовище, де сила держави сприймається не як право на свавілля, а як відповідальність перед суспільством і людиною. Майбутній правоохоронець чи співробітник сектору безпеки має усвідомлювати: будь-яке спеціальне повноваження держави є легітимним лише тоді, коли воно здійснюється в межах права, підконтрольне суду, суспільству і закону.

Саме тому Дорожня карта з питань верховенства права передбачає інституційне розмежування правничої освіти та підготовки фахівців сектору безпеки й правопорядку. Але це розмежування має бути не формальним, а змістовним: право, права людини, професійна етика і верховенство

права повинні становити фундамент професійної підготовки будь-якого представника державної влади, особливо того, хто наділений правом застосовувати державний примус.

**Академічна доброчесність:
право не можна будувати на імітації**

Юрист, який починає професійний шлях зі списування, куплених робіт, фабрикації результатів дослідження або плагіату, навряд чи стане справжнім захисником верховенства права. Академічна недоброчесність у правничій освіті є не дрібним дисциплінарним порушенням і не внутрішньою технічною проблемою університету. Це перший етап професійної деформації майбутнього правника та одна з найнебезпечніших загроз для формування правової держави.

Правник, який звикає до академічної неправди під час навчання, надто легко переносить її у професійну діяльність. Саме так формується логіка подвійних стандартів: спочатку списування й фальсифікація письмових робіт, потім формальне ставлення до професійної етики, маніпуляції з доказами, імітація правової аргументації, недоброчесна процесуальна поведінка, службовий цинізм і байдужість до справедливості. Тому академічна недоброчесність у правничій освіті зрештою перетворюється не лише на проблему університету, а на проблему правосуддя, довіри до права і самої держави.

Коли студент імітує навчання, викладач імітує контроль знань, кафедра імітує наукову діяльність, а факультет/інститут або університет імітує якість освіти, ця сама логіка неминуче переноситься у професійну сферу. У результаті з'являються

правники, які імітують захист прав людини, судову аргументацію, прокурорське обвинувачення, наукові дослідження та професійну етику. Формальна юридична освіта породжує формальне правосуддя, а формальне правосуддя руйнує довіру до держави і права.

Особливо небезпечно, що академічна недоброчесність у правничій освіті часто набуває системного характеру. Йдеться не лише про окремі випадки списування чи плагіату. Проблема значно глибша: формальне проходження практики, купівля курсових і кваліфікаційних робіт, фіктивна участь у наукових конференціях, імітація дослідницької діяльності, штучне «накопичення» публікацій, формальне рецензування, толерування плагіату, необ'єктивне оцінювання, відсутність реального академічного контролю та небажання окремих закладів вищої освіти реагувати на очевидні порушення доброчесності.

Підходи, закладені у проєкті Концепції розвитку юридичної освіти, цілком обґрунтовано визначали академічну недоброчесність однією з ключових системних проблем правничої освіти та наголошували на необхідності формування правників із високими етичними стандартами, професійною відповідальністю і повагою до принципу верховенства права.

Водночас проблема академічної недоброчесності сьогодні виходить далеко за межі студентського середовища. Вона стосується і частини викладацького корпусу, і окремих наукових керівників, і системи підготовки наукових кадрів загалом. У сфері права особливо небезпечним є формування культури академічної толерантності до неправди, коли формально дотримуються процедури, але фактично

відсутні вимогливість, принциповість і професійна відповідальність.

Саме тому академічна доброчесність повинна бути не декларативним положенням у внутрішніх документах закладу вищої освіти, а реальною умовою існування правничої школи. Якщо освітня програма системно не забезпечує контроль якості письмових робіт, реальне проходження практики, прозорі процедури оцінювання, перевірку академічних текстів, належне рецензування та принципову боротьбу з плагіатом, така програма не повинна готувати правників.

Особливу відповідальність у цьому процесі мають нести кафедра, гарант освітньої програми, науковий керівник і керівництво факультету/інституту. Саме вони формують академічне середовище, у якому студент або майбутній науковець або звикає до професійної чесності й інтелектуальної відповідальності, або навчається академічній імітації. Якщо кафедра толерує недоброчесність, вона перестає бути правничою школою і перетворюється на механізм формального виробництва дипломів.

Особливо високими мають бути стандарти академічної доброчесності на рівні магістратури, аспірантури та докторантури. Докторська чи PhD-підготовка у сфері права не може ґрунтуватися на копії чужих ідей, формальному накопиченні публікацій або імітації наукової новизни. Юридична наука не може розвиватися на основі академічної неправди, оскільки саме вона формує доктринальні основи правосуддя, законодавства та правозастосування.

У сучасних умовах війни, європейської інтеграції та післявоєнного відновлення проблема академічної доброчесності набуває ще більшого

значення. Держава, яка прагне побудувати сильну європейську правову систему, не може готувати правників у середовищі академічної імітації. Неможливо одночасно декларувати верховенство права й толерувати системну неправду у правничій освіті.

Право не можна будувати на імітації. Правник, який звикає до академічної неправди в університеті, надто легко переносить цю неправду у процесуальний документ, судову аргументацію, службове рішення чи правову позицію. Саме тому академічна доброчесність у правничій освіті є не внутрішньою університетською процедурою, а фундаментальною передумовою довіри до майбутнього правосуддя, правничої професії та української правової держави.

Акредитація і НАЗЯВО: від формальної процедури – до реального фільтра якості

Україні потрібна не формальна, а реальна акредитація юридичних програм. Її головне завдання — відповісти на просте, але принципове питання: чи здатна конкретна освітня програма підготувати професійного правника, який відповідатиме стандартам правової держави?

Оцінювання юридичної програми не може зводитися лише до перевірки документів або навчального плану. Воно має охоплювати якість викладання, кадровий склад, наукове середовище, практичну підготовку, роботу юридичних клінік, результати Єдиного державного кваліфікаційного іспиту, академічну доброчесність, міжнародну інтеграцію, викладання права ЄС, участь студентів у навчальних судових процесах, стажуваннях та прикладних дослідженнях.

Формальна юридична освіта —

це не просто слабка освітня послуга. Це ризик для всієї правової системи, оскільки вона породжує фахівців, які не готові якісно захищати права людини, працювати із правовою аргументацією та діяти відповідально в межах професії.

Саме тому ситуація, коли в Єдиній державній електронній базі з питань освіти налічуються сотні активних програм із права, значна частина яких тривалий час не проходила акредитацію за новими стандартами, є серйозним сигналом для держави. Майбутніх правників не можна готувати за програмами, які роками залишаються поза сучасною незалежною оцінкою якості.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти стало важливим елементом нової системи зовнішнього контролю якості. Проте у сфері юридичної освіти воно поки що не перетворилося на достатньо сильний механізм, здатний системно відокремлювати справжні правничі школи від формальних програм.

Частково це пояснюється тим, що значна кількість юридичних програм продовжувала працювати на підставі старих ліцензійних і акредитаційних рішень. У результаті велика частина системи юридичної освіти фактично залишалася поза сучасним зовнішнім контролем якості.

Однак реформа юридичної освіти, закріплена у Дорожній карті з питань верховенства права, вимагає значно активнішої ролі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Агентство має бути не лише органом, який формально розглядає акредитаційні справи, а одним із ключових інституційних механізмів очищення та модернізації правничої освіти.

Йдеться не про каральний підхід, а про захист студентів, правничої професії та суспільства від неякісної освіти. Студент має право знати, чи справді його програма здатна підготувати професійного правника. Роботодавець має розуміти, що стоїть за дипломом випускника. А держава не може дозволити підготовку майбутніх суддів, адвокатів, прокурорів чи науковців у закладах, які не мають реальної правничої спроможності.

Саме тому Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти має переходити до ризик-орієнтованої моделі оцінювання юридичних програм. Для спеціальності «Право» такими індикаторами ризику повинні бути: тривале непроходження нової акредитації, низькі результати Єдиного державного кваліфікаційного іспиту, відсутність юридичної клініки, формальна практика, слабка наукова активність викладачів, непрозорість кадрового забезпечення, відсутність зв'язку з правничою професією та масова заочна підготовка.

Особливо високими мають бути вимоги до магістерських, PhD-програм і докторантур у галузі права. Не може вважатися якісною програма, яка не має авторитетної наукової школи, достатньої кількості фахових докторів юридичних наук, дослідницького середовища, міжнародної академічної комунікації та реального зв'язку з правничою практикою.

Водночас акредитаційні висновки мають бути максимально змістовними, аргументованими й зрозумілими для суспільства. Громадськість повинна бачити, чому одна програма визнається якісною, інша отримує умовну акредитацію, а третя не повинна продовжувати підготовку правників.

До оцінювання юридичних програм

необхідно активніше залучати представників правничої професії — суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, фахівців із права ЄС та прав людини, а також науковців із визнаних правничих шкіл. Юридична освіта має особливе суспільне значення, оскільки від її якості залежить майбутній кадровий склад усієї правової системи держави.

**ЄДКІ: не просто тест, а показник стану
юридичної освіти**

Єдиний державний кваліфікаційний іспит не повинен сприйматися лише як фінальний тест наприкінці навчання. Його значення значно ширше. ЄДКІ має бути інструментом оцінювання не лише студента, а й якості самої правничої школи.

Підходи, закладені у проекті Концепції розвитку юридичної освіти, визначали ЄДКІ як механізм зовнішнього контролю результатів навчання, який має використовуватися для оцінювання освітніх програм і перегляду підходів до підготовки правників.

Це означає, що системно низькі результати випускників повинні мати наслідки не лише для конкретного студента, а й для самої програми: впливати на акредитацію, державне замовлення, репутацію правничої школи та право продовжувати підготовку магістрів права.

Водночас ЄДКІ не може бути єдиним критерієм оцінювання. Правник — це не людина, яка просто правильно відповідає на тестові запитання. Він повинен уміти аналізувати справу, писати процесуальні документи, аргументувати правову позицію, працювати з доказами, дотримуватися професійної етики та розуміти практику ЄСПЛ і право ЄС.

Саме тому ЄДКІ має бути важливим, але лише одним із елементів комплексної оцінки якості юридичної освіти. Він повинен перевіряти не тільки обсяг засвоєної інформації, а й здатність майбутнього правника мислити юридично, бачити проблему, застосовувати право, аргументувати рішення та діяти відповідально в межах професії.

Станом на 2026 рік частина заходів, передбачених Дорожньою картою з питань верховенства права, уже мала бути реалізована або перебувати на завершальному етапі виконання. Насамперед це стосується рекомендацій щодо академічної доброчесності, перегляду підходів до акредитації правничих програм і модернізації Єдиного державного кваліфікаційного іспиту.

Однак реальний стан виконання цих заходів залишається нерівномірним. Частина рішень усе ще перебуває на рівні експертних дискусій, законопроектної роботи або концептуальних пропозицій. Значна кількість проблем юридичної освіти, про які йшлося ще під час обговорення проекту Концепції розвитку юридичної освіти, фактично зберігається й сьогодні: надмірна кількість правничих програм, формалізація акредитаційних процедур, слабка практична підготовка та нерівномірна якість докторської підготовки.

Окремо постає питання модернізації ЄДКІ. Дорожня карта передбачає перегляд змісту іспиту з посиленням компонентів права ЄС, професійної етики та стандартів прав людини. Водночас станом на 2026 рік питання повноцінного оновлення моделі ЄДКІ відповідно до логіки Дорожньої карти залишається відкритим. Іспит потребує подальшого змістовного реформування, щоб

перетворитися з формального механізму перевірки знань на реальний інструмент оцінювання готовності випускника до правничої професії.

Саме тому реформа юридичної освіти сьогодні перебуває у критичній точці: між політичними деклараціями про європейську інтеграцію та необхідністю реальних структурних змін у системі підготовки правників.

Практична підготовка: право потрібно бачити в дії

Однією з найбільших проблем української юридичної освіти залишається формальність практичної підготовки. Студент може роками вивчати право, складати іспити, цитувати класиків юридичної науки й норми кодексів, але так і не побачити реальної судової справи, не зрозуміти логіки роботи адвоката, прокурора чи судді, не навчитися працювати з доказами, процесуальними документами та реальними механізмами захисту прав людини.

У результаті заклад вищої освіти нерідко випускає не готового правника, а лише носія диплома. Такий випускник може знати окремі положення законодавства, але не вміти застосовувати право у реальному професійному середовищі. А між «знати» і «вміти» – принципова різниця.

Для правничої професії недостатньо лише теоретичної обізнаності. Юрист після завершення навчання повинен одночасно і знати, і вміти: аналізувати справу, працювати з доказами, формулювати правову позицію, писати процесуальні документи, вести професійну комунікацію та діяти відповідально в межах процедури і професійної етики. Саме такі вимоги мають бути закладені у стандартах сучасної правничої освіти.

Не менш небезпечним є й те, що формальна практична підготовка породжує ілюзію професійної готовності. Молодий юрист отримує диплом, але вперше стикається з реальною правничою практикою вже після працевлаштування – у суді, прокуратурі, адвокатурі, нотаріаті, органах правопорядку чи секторі безпеки. У такій ситуації держава фактично перекладає на громадян ціну неякісної професійної підготовки.

Саме тому підходи, закладені у проєкті Концепції розвитку юридичної освіти, передбачали суттєве посилення практичної складової: розвиток юридичних клінік, стажування у судах, органах прокуратури, адвокатурі, нотаріаті, міжнародних організаціях, участь у навчальних судових процесах та прикладних дослідженнях.

Право неможливо якісно вивчити виключно за підручниками. Майбутній правник повинен навчитися працювати з аргументом, доказом, процедурою, професійною етикою та реальними людськими конфліктами. Лише тоді юридична освіта перестає бути формальним засвоєнням інформації і стає справжньою професійною підготовкою для правової держави.

Що означає перейти на європейські стандарти правничої освіти

Перехід на європейські стандарти якості правничої освіти, доступу до професії та підготовки кадрів для правової держави – це не формальне включення права ЄС до навчальних програм і не косметична зміна назв дисциплін. Йдеться про глибоку трансформацію самої філософії підготовки правника, формування його правосвідомості, професійної культури та системи цінностей відповідно до європейських

стандартів верховенства права, прав людини, юридичної доброчесності, незалежності правничої професії та відповідальності перед суспільством.

Європейська модель правничої освіти виходить із того, що правник — це не технічний виконавець державної волі і не носій формального знання законодавства. Це фахівець, здатний критично мислити, захищати права людини, протистояти свавілля влади, діяти в межах права навіть під політичним чи адміністративним тиском і нести професійну та моральну відповідальність за наслідки своїх рішень.

Саме тому справжня реформа юридичної освіти — це насамперед реформа правничого мислення, професійної етики та правової культури майбутніх правників. Без цього будь-які зміни навчальних планів або нові назви дисциплін залишаться лише імітацією реформ.

Україна повинна чітко визначити, що таке правнича освіта, хто має право готувати професійних правників і якими мають бути стандарти доступу до правничої професії. Право на підготовку правників не може залишатися елементом формального освітнього ринку чи інструментом механічного розширення контингенту студентів.

Насамперед необхідно оптимізувати мережу правничих шкіл. Право на підготовку правників повинні мати лише ті заклади, які реально здатні забезпечити якісну освіту, сильне наукове середовище, сучасну практичну підготовку, академічну доброчесність і постійний зв'язок із правничою професією. Правнича школа — це не формальна ліцензія і не назва факультету, а середовище формування професійної правової культури.

Україна повинна чесно визнати: надмірна кількість юридичних

факультетів, інститутів і програм автоматично не створює конкуренції за якість. Навпаки, у багатьох випадках це породжує фрагментацію ресурсів, кадрову слабкість, імітацію наукової діяльності та зниження загального рівня правничої освіти. Неможливо забезпечити високі європейські стандарти підготовки правників у системі, де десятки закладів одночасно мають юридичні програми, але не мають достатньої кількості сильних викладачів, потужних наукових шкіл, сучасної практичної бази чи міжнародної академічної інтеграції.

Саме тому питання оптимізації неспроможних і неконкурентоспроможних юридичних програм є неминучим елементом реформи. Йдеться не про механічне «закриття університетів» і не про обмеження університетської автономії, а про формування конкурентного та якісного освітнього середовища відповідно до європейських стандартів. Слабкі програми мають або змінюватися, або об'єднуватися з сильнішими центрами, або втрачати право на підготовку правників.

Європейська практика свідчить, що висока якість правничої освіти забезпечується не через безконтрольне розширення мережі програм, а через концентрацію ресурсів у сильних університетських центрах, жорсткі стандарти акредитації та високі вимоги до доступу в професію. У Німеччині юридична освіта традиційно зосереджена у класичних університетах із потужними правничими факультетами та сильною науковою школою, а доступ до професії контролюється складною системою державних іспитів. У Франції підготовка правників тягнеться до великих університетських центрів і поєднується з високими професійними вимогами до доступу в юридичні

професії. У Нідерландах акредитація, фінансування і репутація програм тісно пов'язані з їхньою якістю, міжнародною конкурентоспроможністю та дослідницькою спроможністю.

Ці приклади не означають, що Україна має механічно копіювати чужі моделі. Але вони демонструють спільну європейську логіку: університетська автономія поєднується з реальною відповідальністю за якість, незалежною акредитацією, конкуренцією за довіру професійного середовища, високими вимогами до викладачів і прозорими правилами доступу до професії. Слабкі програми або втрачають акредитацію, або об'єднуються з сильнішими центрами, або припиняють підготовку за відповідною спеціальністю. Це сприймається не як «атака на освіту», а як нормальний механізм підтримання якості й конкурентоспроможності вищої освіти.

Україна також повинна перейти від логіки формального утримання будь-яких юридичних програм до логіки відповідальності за якість підготовки правників. Держава не може нескінченно підтримувати існування формально юридичних факультетів, які фактично не здатні забезпечити сучасний рівень правничої освіти. У сфері підготовки правників компроміс із якістю зрештою означає компроміс із правосуддям, верховенством права та спроможністю самої держави.

Окремого перегляду потребують аспірантури, докторантури та спеціалізовані вчені ради у галузі права. Докторська підготовка має концентруватися у профільних правничих школах і наукових установах, де існують авторитетні наукові школи, реальна дослідницька інфраструктура та жива академічна дискусія. Інакше держава ризикує остаточно девальвувати докторський рівень юридичної науки.

Водночас необхідно чітко розмежувати правничу освіту і підготовку кадрів для сектору безпеки та правоохоронної діяльності. Це різні професійні моделі з різною логікою підготовки, хоча вони й спираються на спільну правову основу. Небезпечною є ситуація, коли правоохоронна діяльність втрачає правову основу, а правнича освіта — професійну ідентичність.

Акредитація юридичних програм повинна перетворитися на реальний механізм контролю якості, а не на бюрократичний ритуал. Програми, які не мають належного кадрового, наукового, практичного та етичного забезпечення, не повинні продовжувати підготовку правників лише тому, що формально відповідають мінімальним вимогам.

Так само і Єдиний державний кваліфікаційний іспит має стати не формальністю, а реальним інструментом професійної відповідальності для студентів, університетів і держави. Його результати повинні безпосередньо впливати на оцінку якості освітніх програм, репутацію правничих шкіл та рішення щодо продовження підготовки правників.

Окреме значення має практична складова освіти. Юридичні клініки, стажування, навчальні судові процеси, робота з кейсами, професійна етика та правова аргументація мають стати ядром підготовки сучасного правника, а не факультативним додатком до теоретичних курсів. Право неможливо опанувати лише «кабінетно» — майбутній правник повинен бачити право в дії, працювати з реальними конфліктами та навчатися професійної відповідальності ще під час навчання.

Не менш важливим є і питання фінансування. Держава не повинна підтримувати інерційне існування слабких

юридичних програм лише заради статистики чи формального збереження мережі закладів. Публічні ресурси мають спрямовуватися насамперед на розвиток сильних правничих шкіл, здатних забезпечити якісну підготовку фахівців для правової держави, європейської інтеграції та післявоєнного відновлення України.

Україні потрібні не нові юридичні дипломи, а правники європейського рівня

Сьогодні Україна не просто реформує систему освіти. Вона одночасно веде війну за власне існування, інтегрується до Європейського Союзу, реформує правосуддя, документує та розслідує військові злочини, перебудовує сектор безпеки й намагається відновити довіру громадян до державних інституцій. У таких умовах питання юридичної освіти перестала бути вузькоакадемічною чи корпоративною темою. Воно стає питанням державної спроможності, якості влади, довіри до правосуддя та майбутнього української держави.

Післявоєнне відновлення України буде не лише економічним, інфраструктурним чи безпековим. Воно буде правовим. А правове відновлення неможливе без покоління правників, здатних забезпечити справедливість, відповідальність, захист власності, прав людини та довіру до держави.

Для цього Україні потрібні правники нового покоління — не формальні виконавці адміністративної волі й не технічні «знавці кодексів», а професіонали, які мислять категоріями верховенства права, людської гідності, справедливості, професійної доброчесності та відповідальності перед суспільством. Саме такі правники є основою функціонування сучасної європейської правової держави.

Україні не бракує юридичних дипломів. Їй критично бракує системи, яка гарантувала б, що за дипломом стоять реальні знання, практичні навички, правнича культура, професійна етика та здатність захищати права людини і діяти відповідально в умовах реального правозастосування.

Саме тому реформа юридичної освіти повинна початися з чесного й політично відповідального визнання очевидного: не кожна програма з права є справжньою правничою школою, не кожна аспірантура здатна готувати науковця, і не кожна докторантура має право формувати докторів юридичних наук. Держава не може нескінченно підтримувати ілюзію якості лише заради формального збереження мережі юридичних факультетів, інститутів чи програм.

Європейський досвід переконливо свідчить: висока якість правничої освіти забезпечується не кількістю дипломів і не масовістю юридичних програм, а концентрацією ресурсів, сильними науковими школами, жорсткими стандартами доступу до професії та реальною конкуренцією за якість. У більшості провідних країн Європейського Союзу держава не боїться оптимізації слабких або неконкурентоспроможних програм, якщо вони не здатні забезпечити належний рівень підготовки правників. Це сприймається не як «обмеження освіти», а як відповідальність держави перед суспільством і правничою професією.

Україна також повинна перейти від логіки формального утримання будь-яких юридичних програм до логіки відповідальності за якість підготовки правника. Тому оптимізація мережі неспроможних і неконкурентоспроможних юридичних факультетів, інститутів та програм є не «атакою

на освіту», а неминучою умовою формування сучасної системи правничої освіти європейського рівня. У сфері підготовки правників компроміс із якістю зрештою означає компроміс із правосуддям, верховенством права та здатністю держави забезпечувати законність і захист прав людини.

Сильна юридична наука — це інтелектуальний фундамент правничої освіти. Без неї правнича освіта неминуче перетворюється на механічне викладання норм, а не на формування правового мислення. Без сильної правничої освіти не буде професійного суду, незалежної адвокатури, доброчесної прокуратури, ефективного захисту прав людини й відповідального державного управління. А без цього неможливі ні справжня європейська інтеграція, ні сильна демократична правова держава.

Європейська інтеграція починається не лише з переговорів про членство чи адаптації законодавства. Вона починається в аудиторії правничої школи — там, де майбутній правник уперше має зрозуміти головне: право існує не для обслуговування влади, а для її обмеження й захисту людини.

Право існує не для зручності держави, а для гідності людини. Саме з цього починається справжня правова держава — і саме з цього має починатися сучасна українська правнича освіта.

Тому реформа правничої освіти не може залишатися декларацією, пунктом у дорожній карті чи темою періодичних експертних дискусій. Вона має

стати послідовною державною політикою, спрямованою на оновлення стандартів підготовки правників, перегляд ліцензійної політики, очищення мережі юридичних програм від імітації, посилення акредитації, модернізацію Єдиного державного кваліфікаційного іспиту, реальну практичну підготовку, академічну доброчесність і відновлення авторитету юридичної науки.

Україна повинна перейти від логіки кількості до логіки якості. Від формального диплома — до реальної професійної компетентності. Від освітньої інерції — до відповідальності правничої школи перед студентом, професією, суспільством і державою. Від імітації реформи — до незворотного формування системи правничої освіти європейського рівня.

Саме реформа правничої освіти має дати Україні нове покоління правників — суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, науковців, викладачів, державних службовців і фахівців сектору правопорядку і державної безпеки, які будуть здатні не лише знати закон, а й служити праву, захищати людину, обмежувати свавілля влади та зміцнювати довіру до держави.

Без такої реформи європейські стандарти залишаться зовнішньою вимогою. З такою реформою вони стануть внутрішньою якістю української правової системи.

Саме тому майбутнє української правової держави починається з реформи правничої освіти.

СУДОВА ПРАКТИКА

Конституційне судочинство

Право на освіту і право на проживання - суть різні речі
Конституційний Суд України розмежував навчання та проживання в гуртожитку

Порушення правил внутрішнього розпорядку у студентських гуртожитках не може бути підставою для відрядування студента з університету. Університет має академічну автономію, яка не може бути використана на шкоду в реалізації конституційного права на освіту.

Про це йшлося під час лекції, присвяченої аналізу Рішення № 2-р(І)/2026 у справі за конституційною скаргою Володимира Падеріна, який оскаржував конституційність пункту 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту». Цей припис визначає, що однією з підстав для відрядування здобувача вищої освіти є «порушення умов договору (контракту), укладеного між закладом вищої освіти та особою, яка навчається, або фізичною (юридичною) особою, яка оплачує таке навчання».

Під час лекції судді Юрій Барабаш, Оксана Гришук, які були доповідачами у справі, та Галина Юровська ознайомили слухачів з обставинами справи, навели позиції Президента України та Освітнього омбудсмена. Також окремо відзначили заклади вищої освіти та установи, провідні науковці яких надали свої експертні висновки з порушених у конституційній скарзі питань (зокрема, Національна академія педагогічних наук України, НЮУ імені Ярослава Мудрого, Національний університет «Києво-Могилянська академія», КНУ імені Тараса Шевченка та інші).

Особливу увагу судді приділили праву на освіту в контексті законів

«Про вищу освіту» та «Про освіту», окреслили положення міжнародних актів, застосованих у рішенні Конституційного Суду України (далі – Суд), позиції Суду справедливості Європейського Союзу й органів конституційної юрисдикції інших держав.

Як зазначалося під час заходу, Володимир Падерін уклав договір про навчання з Національним авіаційним університетом, проте через певний час був відрядований за порушення навчальної дисципліни, правил внутрішнього розпорядку у студентських гуртожитках, зазначеного закону. Вважаючи таке рішення університету неправомірним, студент звернувся до суду першої інстанції, який позов його задовольнив — визнав наказ університету незаконним і скасував його.

Відтак університет оскаржив це рішення в апеляційному порядку. Суд апеляційної інстанції скаргу задовольнив частково: змінив рішення суду першої інстанції в частині мотивів та підстав задоволення вимог позову, із іншими висновками, на підставі яких було задоволено позов, погодився.

На думку заявника, застосування оспорюваного припису закону про вищу освіту призвело до порушення гарантованого частиною другою

статті 58 Конституції України права «не бути притягнутим до відповідальності за діяння, що не визнається законом як правопорушення».

Суд, дослідивши матеріали справи, залишив оспорювану норму закону конституційною, але водночас скористався своїм виключним правовим інструментом, визначеним статтею 89 Закону України «Про Конституційний Суд України». Ця стаття регулює питання конституційно-конформного тлумачення: норма закону залишається чинною, але Суд вказує її правильне значення, що відповідає Конституції України.

У Рішенні Суду наголошено, що Київський апеляційний суд у своїй постанові у справі Падеріна В. О. неправильно класифікував відповідальність, застосовану до нього, як дисциплінарну. Відповідно, апеляційний суд хибно оцінив підставу для відрахування, визначену пунктом 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту», тобто застосував указаний припис закону, витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України.

Розв'язуючи цей правовий конфлікт, Суд сформував низку ключових юридичних позицій, як-от:

перебуваючи у правовідносинах із закладом вищої освіти, здобувач освіти реалізує своє конституційне право на вищу освіту. Ставши учасником таких правовідносин, здобувач освіти не втрачає своїх конституційних

прав і свобод. Вони не можуть бути заміщені та мають ієрархічно вищий за юридичною силою характер щодо прав та супутніх до них обов'язків, передбачених чинним законодавством та локальними актами закладу вищої освіти; фізична (юридична) особа, яка лише оплачує навчання здобувача освіти, не стає учасником будь-яких інших правовідносин із закладом вищої освіти, крім замовлення надання освітньої послуги, а отже, не може нести іншу відповідальність, окрім відповідальності за невиконання фінансових зобов'язань за договором (контрактом); правовідносини з користування житловою площею в гуртожитку закладу вищої освіти [...] жодним чином не можуть впливати на порядок реалізації особою свого конституційного права на вищу освіту; порушення обов'язків чи інших вимог щодо проживання в гуртожитку закладу вищої освіти [...] не можна розглядати як підставу для припинення з ініціативи закладу вищої освіти надання освітньої послуги, а отже, і припинення реалізації конституційного права на вищу освіту.

Участь у заході взяли судді, прокурори, адвокати, представники Національної школи суддів України, наукових установ, викладачі, аспіранти, студенти освітніх закладів та наймодні правники із Малої академії наук.

Рішення Суду:

https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_r_1_2026.pdf

Кримінальне судочинство

Судді ВП ВС проаналізували судову практику щодо допустимості OSINT-доказів у кримінальних провадженнях Судді Великої Палати Верховного Суду Лев Кишакевич і Надія Стефанів виступили в межах круглого столу «Питання допустимості та автентичності електронних доказів, отриманих із відкритих джерел (OSINT), у кримінальних

провадженнях щодо міжнародних злочинів» на базі Тренінгового центру прокурорів України.

Під час заходу Лев Кишакевич представив аналіз актуальної судової практики щодо специфіки використання електронних доказів, зібраних методом розвідки на основі відкритих джерел (OSINT).

Він наголосив, що інструментарій OSINT став одним із ключових у розслідуванні воєнних злочинів та злочину агресії. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить дефініції поняття «OSINT». Відсутність спеціального нормативного регулювання стає підставою для порушення стороною захисту питань щодо належності та допустимості відповідних доказів.

Попри законодавчі прогалини Верховний Суд вже сформував сталу й послідовну правозастосовну практику. Аналіз низки постанов Верховного Суду у справах щодо державної зради, колабораційної діяльності та посягання на територіальну цілісність свідчить, що інформація, здобута в мережі «Інтернет», оцінюється судами за загальними правилами КПК України.

Суддя виокремив такі ключові правові позиції Верховного Суду:

- процесуальне закріплення: слідчі органи мають право проводити огляд загальнодоступних інтернет-ресурсів, вебсайтів і телеграм-каналів у порядку ст. 237 КПК України. Зафіксований протоколом зміст цифрової інформації, що відображає обставини кримінального правопорушення, є належним доказом;

- доступ до відкритих даних: пошук та отримання відомостей із джерел, доступ до яких не обмежено їхнім власником (наприклад, офіційні вебсторінки державних органів рф або

відеозаписи у вільному доступі), не потребує попереднього дозволу слідчого судді;

- критерії автентичності форми: відсутність електронного цифрового підпису, використання іноземної мови в зафіксованих публікаціях або надання доказів у вигляді цифрових копій (DVD-файли, скриншоти) не є безумовною підставою для визнання їх недопустимими чи неналежними в тлумаченні статей 86–89 КПК України, якщо їх було здобуто без порушень процесуального закону.

Резюмуючи виступ, Лев Кишакевич зауважив, що результати моніторингу відкритих джерел і цифрового середовища долучаються до матеріалів провадження здебільшого як документи (в порядку ст. 99 КПК України) та як додатки до протоколів слідчих (розшукових) дій (відповідно до ст. 105 КПК України).

Надія Стефанів зосередила увагу на викликах легалізації OSINT-доказів і необхідності їх «просіювання» через суворе «сито допустимості». Вона зазначила, що до внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства українським судам та органам досудового розслідування, крім положень чинного КПК України, правових позицій Верховного Суду, варто враховувати практику Міжнародного кримінального суду, зважаючи на ратифікацію Україною Римського статуту.

Суддя звернулася до досвіду судді МКС Джоанни Корнер (британської юристки з понад 45-річним стажем, в минулому старшого прокурора в Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії), яка раніше поділилася

з українськими суддями практикою МКС, що активно використовує цифрові та електронні докази, наголосивши на важливості правильної первинної фіксації цих доказів та їх класифікації. Надія Стефанів зауважила, що однією з головних проблем, на яку найчастіше вказує сторона захисту, є ризик порушення ланцюга зберігання (chain of custody) електронних доказів та їхніх метаданих – від першоджерела до ухвалення судового рішення. Саме тому всі учасники кримінального провадження повинні мати однакові підходи щодо розуміння принципів і правил поведінки з такими даними.

Також спікерка звернула увагу на проблему обсягу цифрових матеріалів на етапі відкриття доказів сторонам (відповідно до ст. 290 КПК України та за аналогією до ст. 67 Римського статуту).

Надія Стефанів констатувала позитивну тенденцію в практиці судів першої інстанції щодо оцінки такого

виду доказів. За її словами, українські судді вже активно імплементують міжнародні стандарти, надаючи в судових рішеннях детальну та обґрунтовану оцінку дослідженням OSINT-доказам, зазначають адреси вебсайтів, дотримуються процесу їх верифікації та дають змістовні відповіді на заперечення сторони захисту. При цьому положення Протоколу Берклі суди застосовують не як пряме джерело права, а як авторитетну рекомендацію, що посилює гарантію оцінки допустимості доказів, з метою дотримання в цілому справедливості судового розгляду.

У заході також узяв участь суддя ВС у Касаційному кримінальному суді Микола Ковтунович.

Захід ініційовано Представництвом Міжнародної організації з розвитку права в Україні (IDLO) у партнерстві з Інститутом Ассера.

За матеріалами ВС

Цивільне судочинство

Справа № 346/1683/23
Провадження № 22-ц/4808/375/26
Головуючий у 1 інстанції Махно Н. В.
Суддя-доповідач Мальцева Є.Є.

ДОДАТКОВА ПОСТАНОВА

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

05 червня 2026 року м. Івано-Франківськ

Івано-Франківський апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ: головуючого судді Мальцевої Є. Є. суддів: Девляшевського В. М., Пнівчук О. В.,

розглянувши в порядку письмового провадження питання про ухвалення

додаткового рішення у справі за позовом за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про усунення перешкод у здійсненні права користування власністю, за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 18 грудня 2025 року,

установив: 03 квітня 2023 року ОСОБА_1 подала до Коломийського міськрайонного суду позов до ОСОБА_2, про усунення перешкод у здійсненні права користування власністю.

Рішенням Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 18 грудня 2025 року позов задоволено.

Усунено перешкоди у користуванні ОСОБА_1 своєю власністю, а саме: зобов'язано ОСОБА_2 відновити становище, яке існувало до порушення прав ОСОБА_1, привести самочинно споруджені кам'яну огорожу і дощату огорожу на бетонному цоколі у відповідність до попереднього стану шляхом їх демонтажу (знесення) до висоти не більше ніж 2,0 м. на межі сусідньої земельної ділянки; зобов'язати ОСОБА_2 демонтувати (знести) самочинно встановлений у зовнішній стіні на фасаді квартири, димохід (вентиляційну трубу) для відведення продуктів згоряння газу та котельню з твердопаливним котлом і димарем, вмонтовану у кам'яну огорожу, що знаходиться перед вікнами квартири ОСОБА_1; зобов'язати ОСОБА_2 перебудувати самочинно встановлену господарську споруду (гараж), що розташована за межами ділянки, з дотриманням відстані від найбільш виступаючої конструкції стіни цієї будівлі до огорожі на межі суміжної земельної ділянки не менше ніж 1,0 м. та знести самочинно збудовану піч-камін для барбекю з дерев'яним навісом, яка розташована до огорожі на межі суміжної земельної ділянки ОСОБА_1.

Стягнуто з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 судові витрати, а саме: сплачений судовий збір в розмірі 3 220,8 грн, 5 500 грн витрат за проведення експертизи, 503 грн витрат за дослідження освітленості житлового приміщення, 4 000 грн витрат на експертний звіт та витрати на професійну правничу допомогу в розмірі 21 950 грн.

На вказане рішення ОСОБА_2 подав *апеляційну скаргу*.

Постановою Івано-Франківського апеляційного суду від 04 червня 2026 року апеляційну скаргу апеляційну скаргу ОСОБА_2 *задоволено частково*.

Рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 18 грудня 2025 року скасовано в частині задоволення позовних вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про усунення перешкод у здійсненні права користування власністю шляхом зобов'язання ОСОБА_2 перебудувати самочинно встановлену господарську споруду (гараж), що розташована за межами ділянки по АДРЕСА_1, з дотриманням відстані від найбільш виступаючої конструкції стіни цієї будівлі до огорожі на межі суміжної земельної ділянки по АДРЕСА_2 не менше ніж 1,0 м, і в цих позовних вимогах відмовлено.

В решті оскаржене рішення залишено без змін.

Разом з тим, під час ухвалення постанови не вирішено питання стосовно судових витрат відповідно до ст. 141 ЦПК України.

У відповідності до п. 3 ч. 1 ст. 270 ЦПК України суд, що ухвалив рішення, може за заявою учасників справи чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення, якщо судом не вирішено питання про судові витрати.

Відповідно до ч. 3 ст. 270 ЦПК України суд, що ухвалив рішення, ухвалює додаткове судове рішення в тому самому складі протягом десяти днів з дня надходження відповідної заяви. Додаткове судове рішення ухвалюється в тому самому порядку, що й судове рішення, а в разі, якщо суд вирішує лише питання про судові витрати без повідомлення учасників справи.

Відповідно до ст. 133 ЦПК України судові витрати складаються з судово-

го збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом.

Відповідно до п. п. б, в п. 4 ч. 1 ст. 382 ЦПК України, постанова суду апеляційної інстанції складається з резолютивної частини із зазначенням: нового розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з розглядом справи у суді першої інстанції, - у випадку скасування або зміни судового рішення; розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді апеляційної інстанції.

Відповідно до частини тринадцятої статті 141 ЦПК України, якщо суд апеляційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, він відповідно змінює розподіл судових витрат.

Згідно з частиною першою статті 141 ЦПК України судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог, а інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, у разі часткового задоволення позову покладаються на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог (пункт 3 частини другої статті 141 ЦПК України).

Як вбачається з матеріалів справи, під час звернення до суду у 2023 році позивачкою було заявлено чотири самостійні позовні вимоги немайнового характеру, а саме привести самочинно споруджені кам'яну огорожу і дощату огорожу на бетонному цоколі за адресою АДРЕСА_1, у відповідність до попереднього стану шляхом їх демонтажу (знесення) до висоти не більше ніж 2,0 м на межі сусідньої земельної ділянки за адресою АДРЕСА_2; зобов'язати відповідача демонтувати (знести) самочинно встановлений у

зовнішній стіні на фасаді квартири за адресою АДРЕСА_1 димохід (вентиляційну трубу) для відведення продуктів згоряння газу та котельню з твердопаливним котлом і димарем, вмонтовану у кам'яну огорожу, що знаходиться перед вікнами квартири за адресою АДРЕСА_2; зобов'язати відповідача перебудувати самочинно встановлену господарську споруду (гараж), що розташована за межами ділянки по АДРЕСА_1 з дотриманням відстані від найбільш виступаючої конструкції стіни цієї будівлі до огорожі на межі суміжної земельної ділянки по АДРЕСА_2 не менше ніж 1,0 м; знести самочинно збудовану піч-камін для барбекю з дерев'яним навісом, яка розташована до огорожі на межі суміжної земельної ділянки по АДРЕСА_2. Проте за вказані вимоги позивачкою було фактично сплачено судовий збір у розмірі 3220,80 грн (тобто за три вимоги з розрахунку по 1073,60 грн за кожен відповідно до Закону України «Про судовий збір» у редакції, чинній на момент подання позову). Таким чином, судовий збір за одну позовну вимогу немайнового характеру в розмірі 1073,60 грн залишився недоплаченим.

Відповідно і за подання апеляційної скарги відповідачем було фактично сплачено судовий збір у розмірі 4831,20 грн, що становить 150% від частково сплаченого позивачкою судового збору. Зважаючи на наявність чотирьох позовних вимог, належна до сплати сума судового збору за подання апеляційної скарги мала становити 6441,60 грн (4294,40 грн x 150%). Таким чином, недоплачений відповідачем судовий збір за подання апеляційної скарги становить 1610,40 грн.

Зважаючи на те, що на момент розгляду справи судовий збір сторонами

сплачено не в повному обсязі, колегія суддів вважає за необхідне на підставі статті 6 Закону України «Про судовий збір» стягнути в дохід держави: з позивачки недоплачений судовий збір за подання позову в розмірі 1073,60 грн, з відповідача недоплачений судовий збір за подання апеляційної скарги в розмірі 1610,40 грн.

Рішенням суду першої інстанції з відповідача на користь позивачки було стягнуто судові витрати у повному обсязі, а саме: 3220,80 грн судового збору, 5500,00 грн витрат за проведення експертизи, 503,00 грн витрат за дослідження освітленості житлового приміщення, 4000,00 грн витрат на експертний звіт та 21 950,00 грн витрат на професійну правничу допомогу.

За результатами апеляційного перегляду рішення суду першої інстанції в частині задоволення позовних вимог про зобов'язання перебудувати самочинно встановлену господарську споруду (гараж) скасовано та ухвалено в цій частині нове судове рішення про відмову в цій позовній вимозі. В іншій частині вирішених вимог рішення суду залишено без змін.

Таким чином, позовні вимоги позивачки задоволені на 3/4 частини (три вимоги з чотирьох), а апеляційна скарга відповідача задоволена частково на 1/4 частину (у частині однієї вимоги немайнового характеру). За таких обставин, судові витрати підлягають пропорційному перерозподілу.

Приймаючи до уваги часткове задоволення апеляційної скарги та здійснення пропорційного розподілу судових витрат у співвідношенні 75% (на користь позивачки) та 25% (на користь відповідача), загальна сума судового збору за розгляд справи у суді першої інстанції (з урахуванням доплати) становить 4294,40 грн, з яких

відповідач має відшкодувати позивачці 3220,80 грн. Загальна сума судового збору за розгляд справи в суді апеляційної інстанції (з урахуванням доплати) становить 6441,60 грн, з яких позивачка має відшкодувати відповідачу 1610,40 грн.

На підставі частини десятої статті 141 ЦПК України, за результатами зустрічного зарахування належних сторонам до відшкодування витрат по сплаті судового збору, з відповідача на користь позивачки підлягає стягненню сума у розмірі 1610,40 грн (3220,80 грн — 1610,40 грн).

Також пропорційному розподілу (у розмірі 75%) підлягають інші витрати позивачки, понесені у першій інстанції, а саме: витрати на правничу допомогу в розмірі 16 462,50 грн (21 950,00 x 75%), витрати на експертизу в розмірі 4125,00 грн (5500,00 x 75%), витрати на експертний звіт у розмірі 3000,00 грн (4000,00 x 75%) та витрати за дослідження освітленості в розмірі 377,25 грн (503,00 x 75%).

Таким чином, загальна сума судових витрат, яка підлягає стягненню з відповідача на користь позивачки, становить 25 575,15 грн.

Керуючись ст.ст. 141, 270, 382 ЦПК України, суд

ПОСТАНОВИВ:

Стягнути з ОСОБА_2 (РНОКПП НОМЕР_1) на користь ОСОБА_1 (РНОКПП НОМЕР_2) судові витрати, а саме: судовий збір — 1610,40 грн (одна тисяча шістсот десять гривень сорок копійок), витрати за проведення експертизи 4125,00 грн (чотири тисячі сто двадцять п'ять гривень), витрати за дослідження освітленості 377,25 грн (триста сімдесят сім гривень двадцять п'ять копійок), витрати на експертний звіт 3000,00 грн (три тисячі гривень), а також витрати на професійну правничу

допомогу в розмірі 16 462,50 грн (шістнадцять тисяч шістсот чотириста шістдесят дві гривні п'ятдесят копійок), а всього 25 575,15 грн (двадцять п'ять тисяч п'ятсот сімдесят п'ять гривень п'ятнадцять копійок).

Стягнути з ОСОБА_1 (РНОКПП НОМЕР_2) в дохід держави недоплачений судовий збір у розмірі 1073,60 грн (одна тисяча сімдесят три гривні шістдесят копійок).

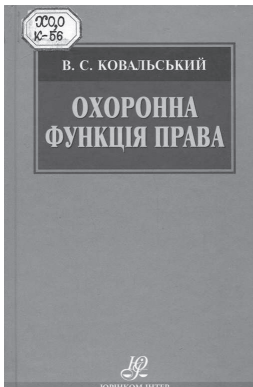
Стягнути з ОСОБА_2 (РНОКПП НОМЕР_1) в дохід держави недоплачений судовий збір у розмірі 1610,40

грн (одна тисяча шістсот десять гривень сорок копійок).

Додаткова постанова набирає законної сили з дня прийняття, може бути оскаржена в касаційному порядку безпосередньо до Верховного Суду протягом тридцяти днів з дня складення повного тексту постанови.

Повне судове рішення складено 05 червня 2026 року.

**Судді Є.Є. Мальцева
В.А. Девляшевський
О.В. Пнівчук**

Монографія присвячена дослідженню охоронної функції права. Ця функція права є одним із важливих юридичних інструментів розвитку правової системи Української держави. Автор аналізує види функцій права, особливості охоронної функції, а також її законодавче забезпечення. Теоретичні міркування підкріплюються аналізом нормативного матеріалу, практичні питання розглядаються в контексті єдності теорії, практики та методології ефективної реалізації охоронної функції права. Розрахована на юристів, спеціалістів з охоронних галузей права. Може бути корисною політологам, соціологам, соціальним психологам, журналістам, усім, хто цікавиться питаннями політики держави в сфері дії охоронної функції права, захисту прав людини..

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

2/2026

Співзасновники: Національна академія правових наук України
Товариство з обмеженою відповідальністю «Юрінком Інтер»
Видавець: ТОВ «Юрінком Прес»

Над випуском працювали:
Віктор Ковальський, Інна Бірюкова, Дар'я Костюкова, Володимир Романенко

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром ТОВ «Юрінком Прес»
ТОВ «Юрінком Прес» внесено Національною Радою України
з питань телебачення і радіомовлення до Реєстру суб'єктів
у сфері друкованих медіа.

Ідентифікатор медіа серія R30-02608. Рішення № 252 від 1.02.2024 р.
Підписано до друку 20.07.2026 р.
Формат 70×100/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,99. Умовн. друк. арк. 9,73. Тираж 300 прим.

Адреса редакції та видавця: 04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б.
Тел. (+38) 066-003-21-64, (+38) 066-003-21-65
www.yurincompress.com
Видавнича організація ТОВ «Юрінком Прес»
Віддруковано з готових діапозитивів в друкарні ТОВ «Про Формат»
Київ, вул. Кирилівська, 86
pro_format@ukr.net

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За достовірність викладених фактів відповідає автор.
Відтворення контенту чи якої-небудь його частини будь-якими засобами
або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті,
без письмового дозволу видавництва забороняється.

Передплатний індекс журналу
«Часопис українського судочинства» 76351 (електронне видання) 76621
(електронне видання в складі комплексу: Юридичний вісник України +
Часопис українського судочинства)
З приводу передплати або придбання журналів звертайтеся:
info@yurincompress.com
або за тел. (066) 003-21-65, (066) 003-21-64